

**LA FORMACIÓ D'UN ENCLAU INDUSTRIAL.
LA INDÚSTRIA TÈXTIL LLANERA DE BÉJAR
(1680-1850)**

TOM I

**Tesi Doctoral elaborada per ROSA ROS MASSANA
Director: RICARDO ROBLEDO HERNÁNDEZ**

ERRATES DETECTADES

-pàgina 139, quadre 3.9: En la llegenda de la columna 3 enlloc de "Nombre de fabricants de 1774 que ells mateixos, els seus pares, els seus sogres o la seva muller exercien l'ofici indicat el 1753", hauria de dir "Nombre de fabricants de 1774 que no eren fabricants ells mateixos el 1753, ni tampoc els seus pares, els seus sogres o la seva muller".

LA FORMACIÓ D'UN ENCLAU INDUSTRIAL. LA INDÚSTRIA TÈXTIL LLANERA DE BÉJAR (1680-1850)

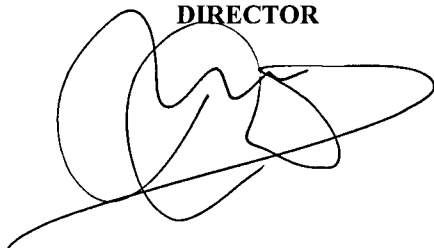
TESI DOCTORAL ELABORADA PER ROSA ROS MASSANA

DIRECTOR: Doctor RICARDO ROBLEDO HERNÁNDEZ

TUTOR: Doctor RAMON GARRABOU SEGURA

**DEPARTAMENT D'ECONOMIA I D'HISTÒRIA ECONÒMICA, UNIVERSITAT
AUTÒNOMA DE BARCELONA**

DIRECTOR

A stylized, handwritten signature in black ink, consisting of several overlapping loops and a long horizontal stroke extending to the left.

Ricardo Robledo Hernández

TUTOR

A handwritten signature in black ink, featuring a large, bold initial 'R' followed by a series of connected, fluid strokes.

Ramon Garrabou Segura

BELLATERRA, 1996

LA FORMACIÓ D'UN ENCLAU INDUSTRIAL.
LA INDÚSTRIA TÈXTIL LLANERA DE BÉJAR
(1680-1850)

Tesi Doctoral elaborada per ROSA ROS MASSANA
Director: RICARDO ROBLEDO HERNÁNDEZ

ÍNDEX

<u>AGRAÏMENTS</u>	p.5
<u>INTRODUCCIÓ</u>	p.7
PRIMERA PART	
1- POBLACIÓ I PRODUCCIÓ: UNA VISIÓ GENERAL DE LA TRAJECTÒRIA DE BÉJAR DURANT EL SEGLE XVIII.....	p.27
1.1- L'evolució de la població.....	p.27
1.2- La producció.....	p.36
1.2.1- Creixement i especialització: trajectòria de la draperia durant la primera meitat del segle XVIII.....	p.36
1.2.2- Una trajectòria desigual durant la segona meitat del segle XVIII.....	p.42
1.2.3- Els canvis en l'especialització productiva (1780-1808).....	p.47
1.3- La indústria llanera de Béjar en el context espanyol.....	p.49
2- UN CONDICIONANT INSTITUCIONAL: LA CASA DUCAL DE BÉJAR I LA INDÚSTRIA LLANERA.....	p.52
2.1- La diversitat de les estratègies econòmiques de la Casa ducal.....	p.55
2.2- La política de foment industrial a la vila de Béjar.....	p.57
2.2.1- La fàbrica ducal, 1669-1676.....	p.57
2.2.2- Les primeres fàbriques de flamencs, 1691-1693.....	p.63
2.2.3- La política de foment ducal durant el segle XVIII.....	p.67
2.3- El paper dels artesans flamencs en la difusió de tècniques.....	p.74
2.4- Els interessos industrials de la Casa ducal.....	p.81
2.4.1- El monopoli sobre el tint.....	p.84
2.4.2- La transformació dels drets sobre l'ús de l'aigua.....	p.89
2.4.3- L'alcabala de draps.....	p.93
<u>CONCLUSIÓ</u>	p.100
3- ELS FABRICANTS.....	p.103
3.1- Els fabricants de draps bastos (1680-1710).....	p.103
3.2- L'origen dels fabricants de draps fins (1720-1760).....	p.107
3.3- L'estructura empresarial a la fàbrica de	

draps fins (1720-1760).....	p.125
3.4- La modificació del marc institucional i les repercussions en l'estructura industrial (1765-1780).....	p.133
3.5- L'estructura empresarial a partir de la crisi de les companyies gremials (1780-1808).....	p.140
3.6- Les activitats al marge de la draperia.....	p.144
3.6.1- La propietat de béns immobles.....	p.144
3.6.2- Altres fonts d'ingressos al marge de la draperia.....	p.152
3.7- L'hegemonia econòmica dels principals fabricants..	p.157
3.8- Els fabricants i el poder municipal.....	p.160
<u>CONCLUSIÓ</u>	p.164
4- L'ORGANITZACIÓ DE LA PRODUCCIÓ I ELS ARTESANS DE LA FABRICA.....	p.167
4.1- L'organització de la producció en la fàbrica de draps bastos.....	p.167
4.2- Organització de la producció i relacions laborals en la fàbrica de draps fins.....	p.171
4.2.1- Les transformacions institucionals.....	p.171
4.2.2- Les formes de retribució del treball.....	p.178
4.2.3- Transformacions en l'estructura de les empreses.....	p.190
4.3- Els artesans.....	p.208
4.3.1- La propietat artesana de béns immobles.....	p.209
4.3.2- La formació de la força de treball: migracions i trasvassos ocupacionals.....	p.212
4.4- Notes sobre el treball rural: la filatura.....	p.219
4.4.1- Una introducció a l'economia rural de la comarca: la importància de la pluri- activitat.....	p.222
4.4.2- Vies de creixement de l'oferta de fil.....	p.228
4.4.3- Notes sobre les formes d'organització de la filatura.....	p.234
<u>CONCLUSIÓ</u>	p.236
5- LES XARXES COMERCIALS DE LA DRAPERIA BEJARANA.....	p.240
5.1- El mercat de la llana.....	p.240
5.2- La comercialització dels draps.....	p.254
5.2.1- L'evolució dels principals mercats.....	p.254
5.2.1.1- La demanda militar.....	p.265
5.2.2- Les formes de comercialització.....	p.272

5.2.2.1- La comercialització col·lectiva.....	p.274
5.2.2.2- Fabricants, traginers i comerciants: sobre l'articulació de la draperia de Béjar amb el comerç regional.....	p.301

<u>CONCLUSIÓ</u>	p.321
------------------------	-------

SEGONA PART

6- L'IMPACTE DE LA GUERRA DE LA INDEPENDÈNCIA I LA CONJUNTURA DE POST-GUERRA.....	p.326
--	-------

6.1- La Guerra de la Independència i els seus efectes sobre la draperia.....	p.326
---	-------

6.2- Recuperació i transformacions durant el període post-bèl·lic.....	p.337
---	-------

<u>CONCLUSIÓ</u>	p.342
------------------------	-------

7- L'EVOLUCIÓ DE LA PRODUCCIÓ I DELS MERCATS (1820-1850).....	p.344
--	-------

7.1- El marc general.....	p.344
---------------------------	-------

7.2- La trajectòria de la producció.....	p.350
--	-------

7.3- Béjar en el context de la indústria llanera espanyola.....	p.354
--	-------

7.4- L'especialització productiva.....	p.357
--	-------

7.5- Els principals mercats.....	p.360
----------------------------------	-------

7.5.1- El mercat militar.....	p.370
-------------------------------	-------

7.6- Les formes de comercialització.....	p.375
--	-------

7.6.1- Persistència i crisi de les formes tradicionals de comercialització: la trageria de la comarca.....	p.375
--	-------

7.6.2- Notes sobre l'organització comercial en les principals empreses.....	p.383
--	-------

<u>CONCLUSIÓ</u>	p.387
------------------------	-------

8- EL CANVI TECNOLÒGIC.....	p.391
-----------------------------	-------

8.1- Una descripció comparativa de la introducció de nova maquinària.....	p.391
--	-------

8.2- Les formes de difusió dels canvis tècnics i el "sector" de reparació i construcció de màquines.....	p.404
---	-------

8.3- Notes sobre el factor energètic.....	p.411
---	-------

<u>CONCLUSIÓ</u>	p.420
------------------------	-------

9- LA MECANITZACIÓ I L'ESTRUCTURA INDUSTRIAL.....	p.423
---	-------

9.1- Tamany i cost de les instal·lacions industrials...	p.426
---	-------

9.2- El tamany de les principals empreses de Béjar.....	p.433
---	-------

9.3- El caràcter fabril de les principals empreses.....	p.437
---	-------

9.4- Les petites i mitjanes empreses.....	p.442
9.5- La propietat de màquines: l'accés dels petits fabricants a les noves tecnologies.....	p.446
<u>CONCLUSIÓ</u>	p.451
10- L'ORIGEN DELS CAPITALS I EL GRUP EMPRESARIAL.....	p.453
10.1- Els orígens del grup empresarial del segle XIX...	p.453
10.1.1- Els propietaris d'establiments fabrils hidràulics.....	p.454
10.1.2- Anàlisi del col·lectiu dels fabricants a partir del Registre Civil de naixements.....	p.477
10.2- L'associació de capitals: les societats de fabricació.....	p.480
10.3- El paper del crèdit.....	p.486
10.3.1- Notes sobre la importància del crèdit indirecte.....	p.487
10.3.2- El crèdit directe durant el segon quart del segle XIX.....	p.496
10.4- Els fabricants i les compres de terres.....	p.514
<u>CONCLUSIÓ</u>	p.524
11- LA FORÇA DE TREBALL.....	p.528
11.1- La mecanització i els canvis en la composició de la força de treball.....	p.529
11.2- Algunes característiques de l'oferta de treball..	p.536
11.2.1- L'evolució de la població.....	p.536
11.2.2- La immigració.....	p.536
11.2.3- La "trampa" de la immigració: hipòtesis sobre els efectes de les pautes migratòries en el mercat de treball local.....	p.554
<u>CONCLUSIÓ</u>	p.561
<u>CONCLUSIONS GENERALS</u>	p.563
<u>APÈNDIX 1</u>	p.585
<u>APÈNDIX 2</u>	p.763
<u>BIBLIOGRAFIA I FONTS</u>	p.768

AGRAÏMENTS

Al llarg del temps que ha durat aquesta investigació, he tingut la sort de comptar amb l'ajut de múltiples persones, sense les quals aquesta tesi amb tota probabilitat no s'hauria realitzat.

De manera especial, voldria agrair al director d'aquest treball, Ricardo Robledo, la confiança i els estímuls que m'ha proporcionat, els seus consells orientatius, la seva tasca d'iniciació en la realitat castellana i salmantina -per mi tan desconeguda quan vaig començar aquest treball- i, és clar, el suggeriment del tema de recerca.

Jaume Torras ha aportat, sempre que he gosat abusar del seu temps, comentaris i precisions que han estat fonamentals per a enfocar la investigació; a més, m'ha animat a continuar l'estudi del tema en els moments que un suport d'aquest tipus era més necessari. Josep Maria Benaul m'ha proporcionat material bibliogràfic i, sobretot, ha tingut la paciència de contestar les innumerables preguntes que li he anat formulant a mesura m'anaven atrapant, i paral·litzant, els dubtes sobre les qüestions més diverses.

D'altra banda, les converses amb Montserrat Llonch i Assumpta Fabré han estat per mi una font de suggerències inestimable i han ampliat sens dubte els horitzons d'aquest treball.

Altres tipus de col·laboracions no han estat menys importants. El professor Jordi Nadal em va proporcionar còpia de les sèries de naixements de les tres parròquies de Béjar. Enrique Llopis i Santiago Zapata m'han informat puntualment de les recerques inèdites del projecte d'investigació sobre la indústria extremeña que dirigeix Santiago Zapata. L'amable atenció de Francisco Zarandieta m'ha proporcionat l'accés a

alguns fons documentals que han estat de gran importància per aquest treball. Antonio Parejo, Javier Infante i Rafael Serrano m'han facilitat materials d'arxiu que han contribuït a fer menys penós el buidatge de fonts i m'han propocionat dades a les que pels meus propis medis difícilment hauria pogut tenir accés. Pedro Fatjó ha posat a la meva disposició els seus coneixements sobre història militar, que han contribuït de manera rellevant a la redacció d'alguns capítols. Finalment, però no menys important, José Manuel Santos i Isabel María Ortiz han col.laborat en el buidatge de fonts, i els responsables i personal dels arxius que he visitat han intentat sempre facilitar-me la consulta de la documentació. En aquest darrer sentit, voldria agrair especialment els ajuts rebuts en els arxius de Salamanca i Béjar d'Asunción Sáez i de Teresa Aguirre.

Al llarg del temps que dura l'elaboració d'una tesi, hom no es pot apartar totalment de la resta de responsabilitats professionals i personals. En la darrera fase d'elaboració d'aquesta recerca he hagut d'assumir plenament tasques docents, gratificants però també laborioses. Afortunadament, Gabriel Jover (amb qui he compartit també preocupacions pròpies de doctorands), Antonio López Estudillo i Jaume Portella han contribuït, amb el seu ajut en el terreny de la docència, a que aquest vessant del treball professional no acabés interferint massa negativament amb la redacció de la tesi. També tots els companys de la Universitat Autònoma de Barcelona i, després, de la Universitat de Girona m'han prestat ajuts de tota mena difícils d'individualitzar.

D'altra banda, en el terreny personal, el suport de Carles Vidal i de la meva mare, Rosa Massana, ha estat fonamental. A ells dos està dedicat aquest treball.

INTRODUCCIÓ

No és aquest el lloc on avaluar i resumir el triple canvi d'enfoc- reivindicació del caràcter multisectorial del procés, de la regió com a unitat d'anàlisi, i de l'estudi de la "industrialització abans de la industrialització"- que ha tingut lloc en la historiografia de la indústria europea de la dècada dels setanta ençà¹. Sens dubte, però, aquesta recerca, de la manera que està plantejada -és un estudi sobre un sector "no líder", sobre una regió amb escassos resultats en el context de la industrialització moderna, i amb una cronologia que aprofundeix més en les arrels divuitesques de la indústria que no pas en la seva trajectòria un cop iniciat el procés d'industrialització- no hauria tingut lloc fora d'aquest context historiogràfic.

En el cas espanyol, com argumentaren Nadal i Carreras ja fa uns anys, la renovació en l'enfoc sectorial dels processos d'industrialització ha anat parell a la revalorització de la

¹Sobre la primera qüestió, les propostes metodològiques més difoses a M. Berg, La era de las manufacturas, Barcelona, 1986. La més influent reivindicació de la regió com a àmbit d'estudi dels processos d'industrialització a S. Pollard, La conquista pacífica. La industrialización de Europa, 1760-1970, Saragossa, 1991, i també P. Hudson (ed.), Regions and industries. A perspective on the industrial revolution in Britain, Cambridge, 1989 (especialment la introducció a càrrec de l'editora: "The regional perspective", pp. 5-38). La revalorització de l'estudi de la història industrial pre-capitalista arrenca sobretot, com és ben sabut, de l'inici dels debats sobre la proto-industrialització, especialment del citadíssim article de F. Mendels, "Proto-industrialization: the first phase of industrialization process", Journal of Economic History, 2 (1972). Una altra via d'anàlisi que ha tendit a remarcar la continuïtat ha estat la de la reconstrucció de les xifres macroeconòmiques del període, especialment pel que fa a la revolució industrial britànica. En aquest terreny, continua, però, el debat entorn de la ruptura o la continuïtat que suposà l'etapa "clàssica" de la revolució industrial; veure per aquesta qüestió la coneguda pol.lèmica entre Crafts i Berg/Hudson: N.F.R. Crafts, British economic growth during the industrial revolution, Oxford, 1985; M. Berg i P. Hudson, "Rehabilitating the industrial revolution", Economic History Review, XLV, 1 (1992), pp. 21-50; N.F.R. Crafts i C.K. Harley, "Output growth and the British industrial revolution: a restatement of the Crafts-Harley view", Economic History Review, XLV, 4 (1992), pp. 703-730.

seva dimensió regional². De la mateixa manera, la importància de la trajectòria de la indústria abans de l'aparició de la fàbrica per a la comprensió dels processos d'industrialització ha portat, des de ja fa uns anys a focalitzar els estudis en el sectors tèxtils que tenien un gruix més important en l'economia pre-capitalista: la llana i, en menor mesura, el lli. Finalment, la nova valoració de la indústria pre-capitalista ha portat a la necessitat d'estudiar, no només els processos d'industrialització sinó també els de desindustrialització³.

En el cas castellà, la renovació dels enfoccs sobre el paper de la indústria pre-capitalista ha estat associat a la difusió de les tesis sobre la proto-industrialització, i també a la renovació dels estudis d'història agrària. El debat sobre la proto-industrialització, que rebé especial atenció a Espanya durant els anys vuitanta, generà un major interès per les indústries rurals i proporcionà unes hipòtesis per a l'estudi d'aquestes formes d'indústria⁴. Com a conseqüència d'aquests

²J. Nadal i A. Carreras (dir. i coord.), Pautas regionales de la industrialización española (siglos XIX y XX), Barcelona, 1990, p. VII

³La major part de la bibliografia sobre la indústria llanera a la Castella del segle XVIII que es cita en la nota 5 conté reflexions sobre el tema de la desindustrialització. Cal citar també alguns estudis sobre altres regions: E. Llopis Agelán, "La formación del "desierto manufacturero" extremeño: el declive de la pañería tradicional al final del Antiguo Régimen", Revista de Historia Industrial, 3 (1993), pp. 41-63; A. Parejo Barranco, Industria dispersa e industrialización en Andalucía. El textil antequerano (1750-1900), Málaga, 1987. La llenceria -i el procés de desindustrialització en aquest sector- ha rebut només un tractament pomenoritzat a Galícia: J. Carmona Badía, El atraso industrial de Galicia. Auge y liquidación de las manufacturas textiles, Barcelona, 1990.

⁴Tot i així, al marge de l'intent de contrastar l'existència de *verlagsystem*, poc s'ha avançat en la comprovació d'altres aspectes del model de la protoindustrialització. Alguns intents en aquest sentit aplicats al cas castellà, B. Yun Casalilla, "Centros comerciales e industria rural en Tierra de Campos: transformaciones demográficas, propiedad agrícola e ingresos familiares en el siglo XVIII", Revista de Historia Económica, 3 (1984), pp. 295-314; A. González Enciso, "La protoindustrialización en Castilla la Vieja en el siglo XVIII", Revista de Historia Económica, 3 (1984), pp. 51-82.

estímuls, comencem a disposar d'estudis d'àmbit local i comarcal que demostrin la importància de les activitats tèxtils a la Castella del segle XVIII, molt superior del que indicaven les xifres tradicionalment utilitzades dels Estats Generals del Cadastre d'Ensenada⁵.

D'altra banda, les investigacions d'història agrària estan matisant la visió tradicional d'una economia castellana immòbil -en termes qualitatius- durant el segle XVIII. Tot i que l'expansió agrària es produí sense augments en els rendiments i en la productivitat, els avenços en la integració del mercat i l'especialització agrària a nivell comarcal -de potència sens dubte inferior a altres àrees de la Península⁶- són fenòmens que comencen a ser remarcats per la historiografia⁷. D'altra banda, els esquemes que identificaven aspectes essencials de

⁵Sense pretensions d'exhaustivitat, caldria citar entre els estudis que proporcionen descripcions a nivell local sobre les activitats tèxtils a la Castella del segle XVIII: A. García Sanz, Desarrollo y crisis del Antiguo Régimen en Castilla la Vieja. Economía y sociedad en tierras de Segovia de 1500 a 1814, Madrid, 1986, pp. 205-256; del mateix autor, "Industria textil tradicional y las reformas de la Ilustración: las transformaciones de la pañería segoviana durante el reinado de Carlos III", Actas del Congreso Internacional sobre "Carlos III y la Ilustración", Madrid, 1989, vol II, pp. 363-387; P. García Colmenares, Evolución y crisis de la industria textil Castellana. Palencia (1750-1990), Madrid, 1992; G. Martín García, La industria textil en Avila durante la etapa final del Antiguo Régimen. La Real Fábrica de Algodón, Avila, 1989 (pp. 67-204 pel que fa a la indústria llanera); A. González Enciso, "La industria lanera en la provincia de Soria en el siglo XVIII", Cuadernos de Investigación Histórica, 7 (1983), pp. 147-170. Un útil resum de la localització de les activitats tèxtils, a partir de les dades de Larruga: R. Aracil i M. Garcia Bonafè, "La protoindustrialització i la indústria rural espanyola al segle XVIII", Recerques, 13 (1983), pp. 83-102. Anterior avaluacions del gruix de la indústria partint dels Estats Generals del Cadastre d'Ensenada, A. Matilla Tascón, La Unica Contribución y el Catastro de la Ensenada, Madrid, 1947; P. Vilar, "Estructuras de la sociedad española cap el 1750. Algunas lliçons del Cadastre d'Ensenada", Recerques, 1 (1970), pp. 101-137; Grupo '75, La economía del Antiguo Régimen. La "renta nacional" de la Corona de Castilla, Madrid, 1977.

⁶Quant als efectes de l'especialització vitícola d'algunes comarques catalanes sobre les transformacions econòmiques regionals, J. Torras Elias, "Especialización agrícola e industria rural en Cataluña en el siglo XVIII", Revista de Historia Económica, 3 (1984), pp. 113-127; del mateix autor, un esquema més general a "L'economia catalana abans de 1800: un esquema", a Història econòmica de la Catalunya contemporània, vol I, Barcelona, 1994, pp. 15-38

⁷Un estat de la qüestió sobre aquest tema, que recull la bibliografia essencial a B. Yun Casalilla, "Mercado de cereal y burguesía en Castilla, 1750-1868. (Sobre el papel de la agricultura en el crecimiento económico regional)", a B. Yun Casalilla, coord., Estudios sobre capitalismo agrario, crédito e industria en Castilla (siglos XIX y XX), Salamanca, 1991, pp. 47-60

l'economia castellana del set-cents, especialment la producció i exportació de llana, com a mostra del caràcter "semicolonial" de l'economia regional han estat refutats de forma contundent en els darrers anys⁸.

En aquest context, la incapacitat de l'economia regional per a propiciar transformacions industrials d'una certa consistència esdevé menys òbvia. Els estudis d'història industrial han hagut d'iniciar exploracions més detallades, que s'han centrat sobretot en les pautes d'inversió i l'organització industrial. Tanmateix, l'anàlisi d'aquestes qüestions presenta encara enormes llacunes.

S'han descrit, d'una banda, les característiques d'un segment important de la indústria llanera castellana: un tipus de producció casolana o escassament especialitzada, portada a terme de forma independent per artesans rurals, amb radis comercials limitats i formes de comercialització rudimentàries. Els historiadors que s'han aproximat a aquestes formes de producció tèxtil llanera han assenyalat que, si bé la creixent obertura de les explotacions pageses al mercat i la creixent pressió de la renda estimulaven les activitats complementàries a l'agricultura i, per tant, l'augment de la producció tèxtil llanera detectat en moltes zones rurals, aquest procés no es traduí en canvis significatius en l'economia regional susceptibles d'impulsar un procés d'industrialització. La solidesa de bona part de les explotacions pageses les protegia de caure sota un control estret del capital mercantil. Un

⁸A. García Sanz, "Competitivos en lanas, pero no en paños: lana para la exportación y lana para los telares nacionales en la España del Antiguo Régimen", Revista de Historia Económica, 2 (1994), pp. 397-434

capital que, sobretot, tenia escàs interès en el finançament de la indústria regional donades les possibilitats d'obtenir beneficis comercials a través de l'especulació amb els grans, l'exportació de llanes i la introducció de teixits estrangers. D'altra banda, les estructures gremials urbanes dificultaven l'establiment d'estretes connexions entre l'economia urbana i la rural. Tot plegat tingué com a conseqüència que el creixement de la indústria rural fos en bona mesura una resposta pagesa espontània a les condicions de desenvolupament de l'economia agrària, que no alimentà ni la formació de capital, ni generà canvis substancials en l'organització productiva, ni amplià de forma apreciable els horitzons mercantils d'aquestes activitats. Des d'aquesta òptica, la inexistència de *verlagsystem* en sentit clàssic, la forma organitzativa que en l'esquema de Mendels i sobretot de Kriedte, Medick i Schlumbohm subvertia de forma més eficaç la societat tradicional⁹, ha estat considerada una variable clau per a entendre l'escassa capacitat de la indústria rural castellana per a preparar el camí de desenvolupaments industrials ulteriors¹⁰.

L'èmfasi en la inexistència de *verlagsystem* i d'implicació del capital mercantil en les indústries rurals castellanes com a element explicatiu central ha de ser, però, matisat. Els historiadors de la indústria europea han descrit el pluralisme

⁹P. Kriedte, H. Medick, J. Schlumbohm, Industrialización antes de la industrialización, Barcelona, 1986, especialment pp. 142-175.

¹⁰Prenc aquest esquema de B. Yun Casalilla, Sobre la transición al capitalismo en Castilla. Economía y sociedad en Tierra de Campos (1500-1830), Salamanca, 1987, pp. 564-573; és també el que aplica P. García Colmenares a les indústries rurals de la província de Palència a Evolución y crisis, pp. 33-134

de les formes organitzatives en les que s'assentà el procés de transició; d'altra banda, el dinamisme de l'empresa artesana ha estat subratllat en alguns anàlisis sobre nuclis industrials del set-cents¹¹. En el context espanyol, les formes organitzatives que cristal·litzaren durant el segle XVIII a Sabadell i Terrassa, i que formaren el substrat en el que arrelà un exitós procés de transició, foren resultat d'un procés de diferenciació artesana i no de la penetració del capital mercantil en la indústria¹². Finalment, en el cas castellà ha estat assenyalada la ineficiència del *verlagsystem* urbà que organitzava la draperia segoviana¹³.

Com han suggerit algunes crítiques al model de la protoindustrialització, aquesta concepció excessivament lineal de la relació entre les formes organitzatives de la indústria pre-capitalista i la transició a la indústria moderna està associada a la consideració del paper de la ciutat només en termes del seu rol en relació a l'economia rural¹⁴. En el cas castellà, tot i que es reconeix la importància i el dinamisme

¹¹En el cas britànic, foren justament les zones organitzades a través del *kaufsystem* les que iniciaren un exitós procés de transició cap al sistema de fàbrica, contràriament al que caldria esperar segons el model de la protoindustrialització (A. Randall, Before the Luddites. Custom, community and machinery in the English woollen industry, 1776-1809, Cambridge, 1991, pp. 23-26). Sobre el dinamisme de l'empresa artesana, J.K.J. Thomson, Clermont-de-Lodève, 1633-1789. Fluctuations in the prosperity of a Languedocian cloth-making town, Cambridge, 1982, pp. 9-11; en el context anglès i de la indústria metal·lúrgica, hi ha reflexions d'interès a M. Berg, "Comercio y creatividad en el Birmingham del siglo XVIII", a M. Berg (ed.), Mercados y manufacturas en Europa, Barcelona, 1995, pp. 150-183.

¹²J.M. Benaül Berenguer, "Los orígenes de la empresa textil lanera en Sabadell y Terrassa en el siglo XVIII", Revista de Historia Industrial, 1 (1992), pp. 39-62. Veure també el cas d'Igualada a J. Torras Elias, "Fabricants sense fàbrica. Estudi d'una empresa llanera d'Igualada (1726-1765)", Recerques, 19 (1987), pp. 145-160.

¹³A. García Sanz, "Competitivos en lanas...", pp. 421-422.

¹⁴M. Berg, P. Hudson, M. Sonenscher, Manufacture in town and country before the factory, Cambridge, 1983, pp. 25-26. Veure també la ressenya de P. Jeannin a l'obra de Kriedte, Medick i Schlumbohm, "La proto-industrialisation: Développement ou impasse?", Annales. E.S.C., núm 35 (1980), pp. 63-64.

durant el segle XVIII de la indústria urbana i, sobretot, vilatana, la influència de les tesis de la protoindustrialització ha portat també, a partir de finals de la dècada dels setanta, a privilegiar el paper de les indústries estrictament rurals en els esquemes explicatius, en ocasions descartant d'entrada la capacitat transformadora de la indústria agremiada localitzada en ciutats i viles¹⁵.

En el cas espanyol, cal fer, a més, algunes consideracions addicionals sobre aquesta qüestió. Tot i que els canvis en la composició de la demanda durant el segle XVIII ens són encara molt desconeguts, els historiadors han coincidit en assenyalar que bona part de les oportunitats de mercat es situaven en el que s'anomenava draperia fina, és a dir, en el segment de producció de teixits de llana cardada tradicionals de qualitat mitjanes-altes¹⁶. És ben coneguda la complexitat del procés productiu en aquest segment de la indústria tèxtil llanera: es requeria una fluïda coordinació de les diferents fases del procés productiu, el reclutament de treball qualificat i un superior control tan de l'ús donat a les matèries primeres, com dels processos de treball. En aquest context, els nuclis de població d'una certa consistència presentaven avantatges significatius a l'hora d'adaptar-se a aquest tipus de producció, encara que utilitzessin gairebé sempre treball rural

¹⁵Aquest és per exemple el planteig explícit d'A. González Enciso, "La industria dispersa lanera en Castilla en el siglo XVIII", Cuadernos de Investigación Histórica, 2, 1978, pp. 269-289

¹⁶J. Torras Elias, "Redes comerciales y auge textil en la España del siglo XVIII", a M. Berg, ed., Mercados y manufacturas en Europa, Barcelona, 1995, p. 116 ; J.M. Benaül Berenguer, "Especialización y adaptación al mercado en la industria textil lanera, 1750-1913", a J. Nadal i J. Catalán (eds.), La cara oculta de la industrialización española. La modernización de los sectores no líderes (siglos XIX y XX), Madrid, 1994, pp. 200-205.

per algunes fases del procés productiu¹⁷. D'altra banda, la tradició gremial existent en aquestes localitats assegurava una estandarització del producte, que era més necessària en aquest segment de l'oferta¹⁸.

Malgrat la desviació dels interessos cap a la indústria rural, especialment detectable en la dècada dels vuitanta, comptem amb estudis notables sobre la trajectòria industrial de les viles i ciutats castellanques, especialment sobre els casos de Palència i Segòvia¹⁹, tot i que la draperia urbana castellana és potser millor coneguda en la seva fase d'esplendor del segle XVI que no pas en el període que es tracta en aquesta memòria²⁰. La imatge més usual de les indústries urbanes i vilatanes -la que remarca la debilitat del procés d'estratificació, l'escàs compromís del capital mercantil en el seu finançament i l'anquilosament del sistema gremial- s'ajusta força bé a alguns dels nuclis millor coneguts

¹⁷Algunes crítiques al model de la protoindustrialització han remarcat ja fa temps que la forma clàssica de les indústries rurals controlades pel capital mercantil era un tipus d'organització productiva sobretot adequada pels gèneres de lli, o en tot cas pels inferiors de llana, però no per altres produccions tèxtils. P. Jeannin, "La proto-industrialisation...", p. 61.

¹⁸En aquest sentit caldria no despreciar els contemporanis que demanaven ordenances en els centres industrials que iniciaven un procés de creixement productiu, ni tampoc oblidar que la decadència del marc gremial no sempre era signe de "modernitat", sinó sovint de desindustrialització.

¹⁹P. García Colmenares, Evolución y crisis...; A. García Sanz ha continuat les seves recerques, iniciades durant els anys setanta, sobre el cas de Segòvia. Veure els diversos articles d'aquest autor citats al llarg d'aquesta introducció.

²⁰La indústria urbana castellana del segle XVI (i molt més parcialment del XVII) és l'àmbit d'interés preferent de la bibliografia anterior a l'inici del debat de la protoindustrialització. P. Iradiel Murugarren, Evolución de la industria textil castellana en los siglos XIII-XVI. Factores de desarrollo, organización y costes de la producción manufacturera en Cuenca, Salamanca, 1974; J-P. Le Flem, "Vraies et fausses spreundeurs de l'industrie textile segovienne (vers 1460-vers 1650)", a Produzione, commercio e consumo dei panni di lana (nei secoli XII-XVIII), Florència, 1976, pp. 525-536; F. Ruiz Martín, "Un testimonio literario sobre las manufacturas de paños en Segovia por 1625", Homenaje al profesor Alarcos García, Valladolid, 1965-1967, vol II, pp. 787-807. Posteriorment, la draperia segoviana del segle XVI va rebre l'atenció d'Angel García Sanz, "Mercaderes hacedores de paños en Segovia en la época de Carlos V: organización del proceso productivo y estructura del capital industrial", Hacienda Pública Española, núms 108-109 (1987), pp. 65-79.

-el cas de Palencia és significatiu en aquest sentit-, però els estudis sobre Segovia d'A. García Sanz suggereixen que aquestes no eren característiques generalitzables al conjunt de la indústria urbana castellana. Darrerament aquest autor ha utilitzat les seves recerques sobre Segovia per a construir un esquema ambiciós d'explicació de la inferioritat de la indústria castellana en el context europeu. En aquest esquema, es presenten evidències de la manca de competitivitat de la draperia segoviana, almenys en la franja de draps de qualitat "superfines", a finals del segle XVIII. Les causes d'aquest fenomen es trobaven en la ineficiència d'una producció organitzada de forma dispersa -els superiors costos del *verlagsystem* respecte les manufactures concentrades en la draperia d'alta qualitat-, en l'atràs tecnològic (del qual en seria, però, menys responsable el reglamentarisme gremial que no pas la pròpia estructura dispersa de la indústria), i en els elevats costos salarials de la indústria urbana. Aquest darrer factor arrelava en el creixement purament extensiu de la producció agrària, sense augments detectables en la productivitat, i en la dura fiscalitat castellana sobre els articles de primera necessitat²¹.

.....

Alguns dels elements centrals dels esquemes descrits en les pàgines anteriors -pautes d'inversió, característiques dels grups empresarials, formes d'organització productiva, paper del sistema gremial- tenen una indubtable dimensió local, i han de

²¹A. García Sanz, "Competitivos en lanas...", pp. 419-425

ser estudiats en bona mesura a aquest nivell. Tanmateix falten estudis detallats sobre molts centres industrials de la Castella del segle XVIII: el cas que es tractarà en aquesta tesi és un dels més notables. Ens trobem davant la paradoxa que els esquemes més generals s'han bastit sense un coneixement de certa profunditat sobre Béjar, el principal nucli tèxtil castellà del segle XIX.

La trajectòria de la indústria tèxtil llanera de Béjar fou clarament excepcional en la Castella del segle XIX. Probablement, també les transformacions en les formes d'empresa i en l'organització de la producció foren atípiques en el context castellà del set-cents. La relativa singularitat del cas alerta dels perills de considerar aquest centre industrial com un microcosmos que descobreixi regularitats bàsiques aplicables al conjunt de la indústria regional. Per això, aquest estudi no pot tenir la pretensió de contrastar "models" generals. Tanmateix, l'anàlisi del cas de Béjar ampliarà el ventall d'observacions disponibles i potser suggerirà algunes hipòtesis que haurien de ser contrastades a nivell més general.

En el capítol 1, i amb finalitats merament descriptives, s'esboçarà la trajectòria de la població i la producció. En el capítol 2 s'abordarà el tema del complex paper de la intervenció senyorial en la indústria bejarana una qüestió, ineludible degut a la importància que li ha atorgat la historiografia local, que té, a més, implicacions més generals per a entendre les relacions entre el règim senyorial i el desenvolupament econòmic en el cas castellà. En el capítol 3 s'estudiarà la composició i l'estructura del grup dels

fabricants. L'anàlisi de l'origen dels fabricants de draps fins i de les característiques de les seves activitats al marge de la draperia serà rellevant per a contrastar les apreciacions més difoses que remarquen els usos especulatius i d'orientació marcadament agrària dels capitals a la Castella del set-cents. L'estudi de l'estratificació entre els membres d'aquest col·lectiu permetrà obtenir una imatge més matisada sobre el tema de la formació de capitals en la indústria castellana del set-cents, i del paper del sistema gremial en aquest terreny. En el capítol 4 s'abordarà una altra dimensió de les transformacions industrials a Béjar durant el segle XVIII: el procés de subordinació del treball i els canvis en l'organització productiva de les empreses. Finalment el capítol 5 estudiarà el vessant mercantil de la draperia local. A més de descriure l'articulació amb el mercat de la llana i les direccions de les vendes del producte final, s'aportaran dades que fan referència a dues preguntes importants: quin era el paper de les estructures gremials en l'articulació mercantil de la indústria, i quines relacions cal establir entre la draperia local i el petit comerç protagonitzat per tractants locals i traginers independents.

.....

En la segona part d'aquesta memòria s'abordarà l'estudi de la història industrial d'aquesta vila durant la primera fase de la mecanització. Com és sabut, Béjar formà part del reduït grup de nuclis tèxtils no catalans que lograran realitzar la transició a la indústria moderna durant el primer terç del

segle XIX. Malgrat una trajectòria marcadament alcista de la producció durant la primera meitat del vuit-cents i fins als anys seixanta o setanta, aquests centres aïllats no lograran contrarrestar l'hegemonia catalana en el sector, que es gestà ja durant la primera meitat del segle.

Els historiadors que s'han aproximat a aquest tema subratllen l'existència de factors diversos que expliquen la trajectòria ambivalent de centres llaners com Alcoi, Antequera o Béjar. D'una banda, s'ha argumentat que, en relació a les ciutats del Vallès que lideraran la indústria llanera espanyola durant el segle XIX, els nuclis no catalans partien de diferents situacions inicials, conseqüència d'experiències històriques dispars en la centúria anterior. La indústria llanera catalana, immersa en un procés de creixement i transformació de l'economia regional, arribà a finals de segle XVIII havent sofert nombroses mutacions en la seva estructura. En alguns centres -justament els que protagonitzaran el procés d'industrialització en el vuit-cents-, durant el segle XVIII tingueren lloc canvis substancials en les formes d'empresa i la transformació del marc gremial²². Les mutacions menys radicals en la resta de nuclis industrials espanyols explicaran en bona mesura la seva debilitat a inicis del segle XIX.

En segon lloc, els centres no catalans no s'inserien durant l'etapa decisiva de la mecanització en economies regionals en procés d'industrialització. Aquest fet tingué efectes tant des del costat de l'oferta -desavantatges comparatives pel que fa a economies externes-, com pel que fa

²²J.M. Benaul Berenguer, "Los orígenes de la empresa textil lanera..."

a la demanda, sobretot perquè comptaven amb mercats regionals amb menor capacitat d'expansió.

Finalment, les exigències de les noves tecnologies, especialment les de caràcter energètic, operaren també en contra d'aquests centres industrials, condemnats a una vinculació gairebé exclusiva a l'energia hidràulica.

Tot plegat generà un major retard en l'adopció de canvis tecnològics i organitzatius, i la relegació de la producció a segments de la demanda amb poca capacitat d'expansió, dos factors que tingueren efectes acumulatius sobre la manca de competitivitat dels centres no catalans²³. El miratge cerealícol de mitjan segle no féu sinó consolidar aquest procés a través de l'atracció que exercí sobre els capitals regionals, abocats a la compra de terres i a la indústria farinera²⁴.

En aquesta memòria es contrastaran pel cas de Béjar algunes d'aquestes qüestions. En primer lloc, es situarà la trajectòria productiva de la indústria local en el context del subsector llaner a escala espanyola, s'estudiaran les modificacions en el tipus de producte fabricat i els mercats als quals s'adreçava. En segon lloc, es descriurà el procés de canvi tecnològic i es valorarà el grau d'atràs tècnic en relació als principals nuclis llaners espanyols i de l'àmbit mediterrani, alhora que es contrastarà el paper dels factors

²³L'esquema anterior a A. Parejo Barranco, La industria lanera española en la segunda mitad del siglo XIX, Málaga, 1989. Veure també J.M. Benaül Berenguer, "Especialización y adaptación al mercado...".

²⁴Un esquema útil sobre aquesta darrera qüestió a A. García Sanz, "Desarrollo del capitalismo agrario en Castilla y León en el siglo XIX. Algunos testimonios, algunas reflexiones y un epílogo", a B. Yun Casalilla, coord., Estudios sobre el capitalismo agrario..., pp. 19-46; en el mateix volum, veure l'article de J. Moreno Lázaro, "La fiebre harinera castellana: la historia de un sueño industrial (1841-1864)", pp. 161-202.

energètics en els orígens del retard relatiu de Béjar. D'altra banda, s'analitzarà l'estructura empresarial de la vila, centrant especialment l'atenció en dos fenòmens de diferent naturalesa: el grau d'accés de fabricants de molt diferents característiques a les noves tecnologies i la formació de capital. Finalment, s'abordarà l'anàlisi del funcionament del mercat de treball en el context d'un nucli configurat ja com a enclau industrial.

.....

Probablement sempre una tesi resol menys problemes dels que es planteja. Aquest cas no és cap excepció. Tot i que els objectius eren modestos, moltes qüestions no han pogut ser tractades adequadament i altres ni tan sols s'han intentat abordar. En part, això és conseqüència de la naturalesa de les fonts disponibles. Sense possibilitat d'utilitzar documentació d'empresa, s'ha hagut de reconstruir la història industrial de la vila a través de fonts molt disperses i fragmentàries. La documentació fonamental ha estat la de caràcter notarial, especialment els inventaris *post-mortem*, però també han estat àmpliament utilitzats altre tipus d'escriptures notariales, especialment els poders, les obligacions i les fiances. El fons de Comptaduria d'Hipoteques ha permès localitzar informació notarial rellevant per a l'estudi de la indústria local que no havia estat escripturada a la vila. S'ha utilitzat també la documentació generada pel Cadastre d'Ensenada, que ja havia estat la base de la meua memòria de post-grau sobre la

indústria de Béjar a mitjan segle XVIII²⁵. D'altra banda, ha estat necessari espigolar informació molt heterogènia continguda en les sèries d'Acords i Correspondència de l'arxiu municipal de Béjar, en el fons d'Osuna de l'A.H.N. o en la documentació de la Junta de Comerç i Moneda que es conserva a Simancas.

Aquest conjunt de fonts proporcionen informació raonablement adequada per a l'anàlisi d'alguns temes, com la trajectòria institucional de la fàbrica local, l'estructura industrial i les formes d'organització de la producció. De manera més fragmentària, han permès també reconstruir l'evolució de la producció, de l'especialització productiva i dels mercats als quals s'adreçava la draperia local. Han imposat, però, serioses limitacions a aquest estudi. Sobretot, cal remarcar que ha estat impossible qualsevol aproximació a l'estructura de costos, i que molt sovint només s'han pogut avaluar de forma extremadament insegura els resultats econòmics de les diferents experiències industrials i comercials analitzades.

Hauria estat possible, en canvi, un tractament més ampli de les fonts notariales per a l'estudi del conjunt de l'economia comarcana. Integrar de forma més explícita la indústria vilatana en la dinàmica de l'economia de l'entorn rural potser hauria ajudat a entendre millor alguns problemes, especialment les complexes i decisives transformacions de la primera meitat del segle XVIII. Buidar i interpretar l'enorme massa documental

²⁵R. Ros Massana, *La industria lanera de Béjar a mediados del siglo XVIII*, Salamanca, 1993. En alguns capítols d'aquesta memòria es recullen aspectes ja estudiats en aquest primer treball.

indispensable per a un tractament d'aquest tipus m'hauria portat necessàriament, però, a fer una altra tesi. No em podia recolzar massa, tampoc, en estudis previs. Tot i que la documentació generada pel Cadastre d'Ensenada comença a ser explotada en estudis d'història i de geografia històrica d'aquesta zona²⁶, aquest tipus de font no permet òbviament copsar la dinàmica de l'economia de la comarca. De moment, cap anàlisi alternativa -que hauria de partir necessàriament de fonts notariales- no ha estat intentada. Les conegudes enormes llacunes en la història moderna i contemporània de la província de Salamanca²⁷, són encara més importants en el cas de les comarques del sud. El predomini de la petita propietat, la seva economia de muntanya i la indubtable pobresa de molts dels seus habitants han fomentat la idea d'una economia tradicional, immòbil i marginal fins i tot en el context provincial²⁸. Probablement aquesta imatge, que explica almenys en part l'escàs interès que ha suscitat la zona, no és del tot desencanaixada, però la realitat de la Sierra és molt més dinàmica i complexa, tal com suggereix aquesta tesi i com

²⁶Per la Sierra de Francia, J.L. Llorente Pinto, Tradición y crisis en los sistemas de explotación serranos. El ejemplo de las Sierras de Francia y Gata, Salamanca, 1995; la Sierra de Béjar ha rebut, en canvi, menys atenció.

²⁷Els darrers balanços historiogràfics, encara força vigents avui, són els presentats en el primer congrés d'història de Salamanca de 1989: A. Rodríguez Sánchez, "Una valoración de la historiografía salmantina en la Edad Moderna"; R. Robledo, "Salamanca en la historia contemporánea: ¿un desierto historiográfico?", a I Congreso de Historia de Salamanca, 1989, Salamanca, 1992, respectivament en vol II, pp. 9-20 i vol. III, pp. 9-33

²⁸Un balanç crític d'aquesta visió des del punt de vista de la geografia històrica a J.L. Llorente Pinto, Tradición y crisis..., pp. 19-21

deixen entreveure estudis recents²⁹.

Si bé aquesta recerca ha hagut d'obviar l'anàlisi de molts problemes importants, en algunes qüestions s'han forçat les descripcions fins a un punt que ratlla en la minúcia. Aquesta estratègia és, però, l'única possible quan totes les fonts proporcionen indicis, que adquireixen només una certa força a través de l'acumulació, i quan s'aborden temes, com el dels orígens dels fabricants que en altres casos han estat tractats prèviament pels historiadors locals.

.....

Cal justificar algunes característiques peculiars de la cronologia d'aquesta recerca. La perspectiva inicial de l'estudi era contemporaneïsta. Amb això vull dir que, tot i que reconeixia la importància d'analitzar la indústria pre-capitalista, l'interés central es focalitzava en el segle XIX. D'acord amb aquesta idea, m'havia fixat la data convencional de 1750 com a inici cronològic de la recerca. Seguint a bona part dels historiadors de l'economia espanyola contemporània, aquest punt de partida tenia dues virtuds. La primera era purament pràctica: el Cadastre d'Ensenada era una font adequada per a dibuixar una fotografia de la indústria pre-capitalista. En segon lloc, pensava que aquesta descripció reflectiria les característiques d'allò que podríem anomenar "indústria tradicional": un bon punt de referència per a estudiar les

²⁹Cal citar en aquest sentit la reconstrucció del procés d'enriquiment d'Antonio Soriano durant la primera meitat del segle XIX efectuada per J. Infante Miguel-Motta. Aquest excel·lent article és interessant pel que explica, però també pel que deixa entreveure: el cas de Soriano, assentista de l'exèrcit durant la guerra carlina, és sens dubte excepcional, però almenys en part els inicis del seu procés d'enriquiment es fonamentaven en l'organització de la tragineria comarcana i en l'acumulació de petites parcel·les a la Sierra explotades de forma intensiva. J. Infante Miguel-Motta, "Mulass, dehesas y otros negocios: los Soriano (1824-1928)", Salamanca. Revista de Estudios, 33-34, 1994, pp. 203-229.

transformacions industrials successives. Aviat em vaig adonar, però, que mentre el primer supòsit era vàlid -efectivament, el Cadastre d'Ensenada era una font excel·lent- no ho era el segon. Mentre lectures diverses, especialment els estudis de J. Torras, parlaven de l'extrema heterogeneïtat de la "indústria tradicional"³⁰, la revisió de les escasses obres sobre la indústria llanera de Béjar em fèien adonar que les transformacions en la indústria local anteriors a 1750 eren fonamentals i que calia iniciar aquest estudi almenys a partir de finals del segle XVII³¹.

Aquest rastreig dels orígens, que no sempre ha tingut els fruits desitjats, ha condicionat la data final d'aquesta recerca, que es situa entorn de 1850. Sóc conscient que, al marge de l'intent de no allargar excessivament el temps d'elaboració d'aquest treball, aquesta data final no és idònia. Les dades agregades sobre la indústria llanera espanyola i l'èmfasi de la major part d'estudis en la segona meitat del segle XIX com a etapa de la configuració definitiva de l'especialització regional aconsellaven fer arribar la recerca almenys fins a la dècada de 1870. Aquesta cronologia hauria estat més d'acord amb la trajectòria local de la indústria de Béjar, que no entrà en crisi de manera significativa fins

³⁰J. Torras Elias, "Estructura de la indústria pre-capitalista: la draperia", Recerques, 11 (1981), pp. 7-28

³¹Especialment la documentació continguda en les obres de A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños de Béjar, documentos para su historia", Béjar en Madrid, núms. 200-241, 1925-26, i de C. Bueno Aguado, Del obrador a la fábrica. Vicisitudes de los centros textiles no catalanes: Béjar, Alcoy, Segovia, Cuenca, Guadalajara, Béjar, 1973

l'etapa posterior a la segona guerra carlina³². D'altra banda, a mitjan segle la indústria llanera castellana encara era la de major volum pel que fa a nombre de telers; també és cert que els centres moderns no catalans encara mantenien un pes rellevant en el conjunt del subsector³³. Però, ni els ritmes de creixement ni, en un terreny més qualitatiu, els nivells tecnològics i l'especialització productiva presentaven el mateix dinamisme³⁴. Si bé el procés de desindustrialització no esdevingué general fins a la segona meitat del segle, les seves arrels ja estaven clarament esboçades entorn de 1850.

³²Així ho semblen indicar els escassos estudis sobre aquest període: C. Bueno Aguado, Del obrador a la fàbrica..., pp. 122-125; J.A. Lacomba, "Un núcleo industrial del siglo XIX: Béjar, el Manchester castellano", a Jover Zamora (ed.), El siglo XIX en España: doce estudios, Barcelona, 1974, pp. 303-322

³³Veure les xifres de la matrícula industrial de 1856 a J. Nadal, "Cataluña, la fábrica de España. La formación de la industria moderna en Cataluña", a Moler, tejer y fundir. Estudios de historia industrial, Barcelona, 1992, p. 122, i a A. Parejo Barranco, La industria lanera española..., pp. 24 i 26.

³⁴A. Parejo Barranco, La industria lanera española..., cap. 1, 2 i 3

PRIMERA PART

1- POBLACIÓ I PRODUCCIÓ: UNA VISIÓ GENERAL DE LA TRAJECTÒRIA DE BÉJAR DURANT EL SEGLE XVIII

1.1- L'evolució de la població.

La trajectòria de la població vilatana proporciona alguna primera pista sobre l'evolució econòmica de la vila de Béjar en l'etapa estudiada. En aquest apartat es portarà a terme una aproximació breu i merament descriptiva de l'evolució dels efectius humans de la vila de Béjar al llarg del segle XVIII. S'observarà aquesta variable en dues etapes. En primer lloc, s'analitzarà el període de recuperació de la crisi del segle XVII i el creixement de la població fins a 1750. En segon lloc, s'observarà l'evolució demogràfica, marcada per la crisi i l'estancament, durant la segona meitat del segle.

Per a les etapes inicials del període, no comptem amb dades de població mínimament fiables³⁵. L'anàlisi de l'evolució de la població durant la primera meitat del segle no es pot recolzar, doncs, en fonts censals; caldrà examinar, d'acord amb el mètode utilitzat per J. Nadal³⁶, les xifres sobre nombre de baptismes en les tres parròquies de la vila. El problema principal d'aquest mètode és que parteix del supòsit d'una natalitat estable i, per tant, de l'existència d'una proporcionalitat constant entre el nombre de nascuts i

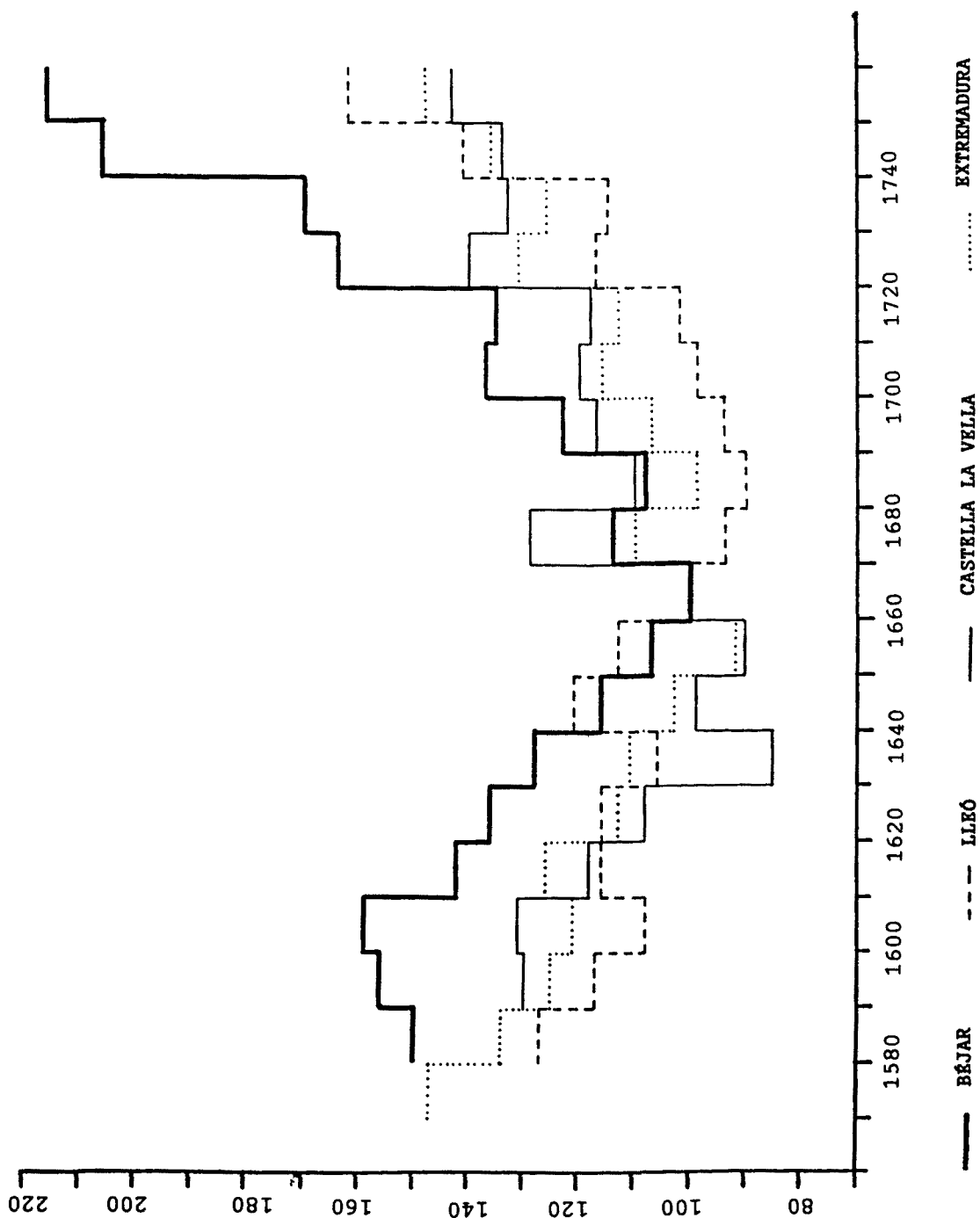
³⁵Diverses dades sobre nombre de *vecinos* de la primera meitat del segle infravaloren notablement la població. El 1711 s'informava que, segons el darrer *vecindario*, la vila constava de 212 veïns; el 1712 es donava la xifra de 216 veïns (A.M.B., Acuerdos, llib. 22, s.d. i sessió de 11-1-1712). Això implicaria una extraordinària devallada de la població respecte els darrers anys del segle XVI (el 1591 es comptabilitzaven 972 veïns), i que des dels anys inicials del segle XVIII fins a l'època del Cadastre d'Ensenada la població s'hauria quintuplicat. Naturalment, aquestes fluctuacions tan acusades no es veuen corroborades per les dades sobre nombre de batejats. Les dades de finals de segle XVI, Tomás González, Censo de Población de las Provincias y Partidos de la Corona de Castilla en el siglo XVI, Madrid, 1829, p. 52.

³⁶J. Nadal, "La población española durante los siglos XVI, XVII y XVIII. Un balance a escala regional", a Bautismos, desposorios y entierros. Estudios de historia demográfica, Barcelona, 1992, pp. 249-261.

la població total, una hipòtesi que és sobretot aplicable si observem l'evolució dels naixements a nivell regional. Les variacions en la natalitat poden ser més marcades, en canvi, en una anàlisi de tipus local i, si prenem en consideració les hipòtesis dels historiadors de la protoindustrialització, encara més en una vila industrial. Per això convé calcular el cocient entre naixements i matrimonis, sovint considerat un indicador relativament fiable de l'evolució de la fecunditat, per a verificar les possibles transformacions en aquest terreny i, eventualment, corregir les sèries de naixements. En el cas de Béjar, s'ha comprovat que aquest cocient es mantingué estable -entorn dels 4,5 naixements per matrimoni- durant la primera meitat de segle. Per tant, cal concloure que les sèries parroquials de batejats registren amb una fiabilitat acceptable, durant aquest període, l'evolució de la població de la vila.

El quadre 1.1 i el gràfic 1.1 mostren els resultats d'aquesta operació, i comparen l'evolució dels naixements a Béjar amb les sèries disponibles sobre aquesta mateixa variable referides a diverses parròquies castellaness i extremenyess.

GRÀFIC 1.1: MITJANES DECENNAIS DE BAPTISMES, 1570-1759
(1660-69 = 100)

QUADRE 1.1: MITJANES DECENNAIS DE BAPTISMES, 1660-69 = 100

	(1)	(2)	(3)	(4)
1570-1579	--	--	--	147,18
1580-1589	149,94	126,74	--	133,69
1590-1599	155,63	117,44	130,11	124,58
1600-1609	158,60	108,14	131,18	121,22
1610-1619	141,79	116,28	118,28	125,83
1620-1629	136,61	116,28	107,53	112,87
1630-1639	127,55	105,81	84,95	111,42
1640-1649	115,78	120,93	98,92	102,84
1650-1659	107,37	112,79	90,32	91,89
1660-1669	100	100	100	100
1670-1679	113,71	94,19	129,03	109,55
1680-1689	107,76	89,53	109,68	99,00
1690-1699	123,03	94,19	117,20	106,65
1700-1709	136,74	98,84	120,43	115,63
1710-1719	134,80	102,33	118,28	113,23
1720-1729	163,52	117,44	139,78	130,57
1730-1739	169,73	115,12	133,33	125,95
1740-1749	206,21	140,70	134,41	135,62
1750-1759	216,04	161,63	143,01	148,14

(1): Béjar; (2): 12 parròquies de Lleó (inclouen les tres de Béjar); (3): 16 parròquies de Castella la Vella; (4): 37 parròquies d'Extremadura.

Font: Arxius de les parròquies de San Juan, Santa María i El Salvador de Béjar, Llibres de Baptismes; E. Llopis Agelán i altres, "El movimiento de la población extremeña durante el Antiguo Régimen", Revista de Historia económica, n.2, 1990, p. 434; J. Nadal, "La población española durante los siglos XVI, XVII y XVIII. Un balance a escala regional", a J. Nadal, Bautismos, desposorios y entierros. Estudios de historia demográfica, Barcelona, 1992, p. 252. El professor J. Nadal em va proporcionar amablement les seves dades sobre la trajectòria del nombre de batejats a Béjar.

La columna 1 permet descriure les tendències mestres de l'evolució del nombre d'efectius humans a la vila de Béjar. Pel que fa a la devallada demogràfica del segle XVII, les dades mostren que la població arribà a nivells mínims durant la dècada dels seixanta, mentre que a partir de 1670, s'inicià una debil i insegura recuperació fins a 1700. Els dos primers decennis del segle XVIII constitueixen una etapa d'estancament, però a partir de 1720 la població començà a créixer amb força fins a mitjans segle.

Tot i que les tendències són similars a les observades en el conjunt de l'interior peninsular, la trajectòria demogràfica de la vila presenta singularitats que convé remarcar. Pel que fa a la seva intensitat, la crisi del segle XVII seguí a Béjar

un patró força similar a l'observat a nivell regional: la devallada del nombre de naixements des dels màxims de finals del segle XVI i els mínims de la dècada de 1660 fou d'un 37 per 100, xifra comparable a la mitjana extremeña i castellana, encara que inferior a la lleonesa. Quant a la cronologia de la crisi, els mínims corresponen en el cas de Béjar a la dècada de 1660, una data posterior a l'observada en totes les sèries considerades de l'Espanya interior excepte les lleoneses, de manera que cal considerar que els inicis de la recuperació foren relativament tardans.

Fins a les dues primeres dècades del segle XVIII la recuperació, tot i que més ràpida que en el cas lleonès i extremeñy, tampoc presenta disparitats notables amb l'observat a nivell regional: el nombre màxim de naixements de finals del segle XVI és superat en la dècada de 1720, de manera similar al que succeí en les parròquies castellanes estudiades per Nadal.

A partir de la dècada dels anys vint del segle XVIII, el creixement de la població de la vila esdevé netament superior al que s'observa en les diverses mitjanes regionals de l'Espanya interior. En primer lloc, el nivell mínim de naixements del segle XVII es dobla a Béjar ja a partir de la dècada de 1740, mentre que les mitjanes regionals de què disposem no arriben a doblar els seus respectius mínims durant tot el segle XVIII³⁷. En segon lloc, a mitjan segle XVIII, el màxim de finals del XVI s'ha superat en un 36 per 100 en el cas de la vila de Béjar, mentre que les mitjanes regionals que estem utilitzant presenten creixements molt menors: d'un 27 per 100 en el cas de la mitjana lleonesa (que inclou les tres

³⁷Veure el quadre 1.2. i les fonts que s'hi citen.

parròquies de Béjar), un 9 per 100 la castellana, i és pràcticament imperceptible en el cas extremeny.

Si comparem les xifres de naixements de les tres parròquies de Béjar amb les dades disponibles per a la província de Salamanca, els contrastos són també notoris, i evidencien l'excepcionalitat de la trajectòria de la població en el cas observat. A partir d'una mostra de vuit parròquies de la província, J. Maldonado ha calculat que la taxa de creixement del nombre de naixements entre 1712 i 1752 fou del 0.24 per 100, xifra que concorda amb les estimacions per a tota la província, efectuades a partir de recomptes de població, que presenta el mateix autor³⁸. Realitzant els càlculs amb criteris idèntics³⁹, la taxa de creixement del nombre de nascuts a les tres parròquies de Béjar entre les mateixes dates fou del 1,17 per 100.

La immigració fou amb tota seguretat un component rellevant del creixement de la població. A mitjan segle XVIII, d'una mostra significativa de la població masculina casada de la vila, el 36,5 per 100 eren d'origen forani. De ben segur, la prosperitat de la draperia de la vila actuà com a motor impulsor de la immigració. La demanda de treball tèxtil atrèia població forastera (com veurem més endavant, entre els abaixadors i els cardadors en actiu en l'època del Cadastre d'Ensenada hi havia entre un 40 i un 50 per 100 d'immigrants, encara que aquest percentatge era molt més baix entre els teixidors); d'altra banda, existí un procés de trasvàs de població local cap als oficis tèxtils, que potencià la

³⁸J. Maldonado Aparicio, "La población salmantina en el siglo XVIII según sus recuentos", Salamanca. Revista provincial de estudios, núms. 27-28 (1991) pp. 111 i 113.

³⁹Es calculen les taxes de creixement a partir de les mitjanes de nou anys centrades en els anys 1712 i 1752 respectivament.

immigració de jornalers agraris i d'artesans dels oficis tradicionals⁴⁰. Els contemporanis remarcaren, a més, la connexió directa entre el creixement de la població i la trajectòria de la producció tèxtil llanera. El 1726 la Casa ducal inicià la construcció de cases a la plaça de la vila degut, segons afirmava el comptador, al "deseo que se tiene de que esta villa esté poblada de casas, por lo mucho que por las fábricas de paños finos se han aumentado sus moradores"⁴¹. El gener de 1729 s'atribuïa el mal estat del bosc a l'edificació de noves cases, a la construcció de telers per a la fàbrica de draps fins i a l'augment del consum de llenya pels tints⁴².

La trajectòria demogràfica de la vila de Béjar canvià de signe durant la segona meitat del segle. La comparació entre les dades del Cadastre d'Ensenada i les del Cens de Floridablanca de 1787 semblen indicar un escàs creixement dels efectius demogràfics entre ambdues dates. Segons les *Respuestas Particulares* del casc de la vila i dels ravals de Fuentebuena i Valdesangil, Béjar comptava el 1753 amb 4.015 habitants. El 1787 el cens de Floridablanca comptabilitzava 4.230 habitants, sense tenir en compte els eclesiàstics, els seus dependents i les nenes que vivien en el col·legi ducal, individus que no comptabilitzaven tampoc les dades citades del Cadastre d'Ensenada⁴³. Considerant aquestes xifres, la taxa de creixement anual acumulatiu entre ambdues dates és de 0,15 per

⁴⁰Sobre totes xifres sobre nombre d'immigrants, veure més endavant quadre 4.14

⁴¹A.M.B., *Acuerdos*, llib. 27, sessió 7-8-1726. Es pot contrastar aquesta situació amb la que descrivia el 1691 el Capítol eclesiàstic de Béjar quan demanava al Bisbe permís per a vendre una casa en el casc de la vila, "la cual, por la poca vecindad que tiene el Pueblo, muchas casas vacías mejores y en mejor paraje, los más años no hay arrendador". A.H.P.S., *Protocolos*, prot. 755, fols 259-260.

⁴²A.M.B., *Acuerdos*, llib. 29, sessió 21-1-1729

⁴³A.H.P.S., *Catastro*, leg. 344-346. *Censo de Floridablanca 1787*, tomo 3: *Comunidades Autónomas de la Submeseta Norte*, Madrid, 1989, p. 2703

100, un creixement extremadament moderat si el comparem les taxes del 0,33 per 100 anual de tot el territori de Castella i Lleó i d'entre el 0,56 i el 0,66, segons diverses estimacions, de la província de Salamanca en el seu conjunt⁴⁴.

L'evolució del nombre de batejats en les tres parròquies de la vila mostra una panoràmica similar de l'evolució de la població. La taxa de creixement del nombre de nascuts entre 1752 i 1786 fou del 0,13 per 100, el que confirma els càlculs efectuats a través dels recomptes del Cadastre d'Ensenada i del cens de Floridablanca. Aquesta xifra contrasta de forma molt acusada amb les dades de baptismes de vuit parròquies de la província de Salamanca estudiades per Maldonado, segons les quals la taxa de creixement del nombre de nascuts entre 1752 i 1786 fou del 0,42 per 100⁴⁵. Segons mostra el quadre 1.2, la caiguda dels naixements durant els anys seixanta i setanta fou notablement més accentuada en el cas estudiat que en les mitjanes regionals de l'Espanya interior, mentre que en les dècades dels vuitanta i noranta, s'observa una recuperació de la població que no suposa, però, un avenç significatiu respecte els nivells de mitjan segle i que, a més, quedà truncada per la crisi dels primers anys del segle XIX.

⁴⁴El resum de les taxes de creixement de la població de Castella i Lleó entre el Cadastre d'Ensenada i el cens de Floridablanca a A. Marcos Martín, "La recuperación de la población y sus límites", a AA.VV., *Historia de Castilla y León*, vol 8: *La Ilustración: Una recuperación incompleta (siglo XVIII)*, Valladolid, 1986, p. 42. Segons els càlculs de Maldonado la taxa de creixement de la població de Salamanca entre ambdues dates fou del 0,56 per 100 anual, mentre Marcos proporciona la xifra de 0,66. J. Maldonado Aparicio, "La población salmantina...", p. 111.

⁴⁵J. Maldonado Aparicio, "La población salmantina...", p. 113

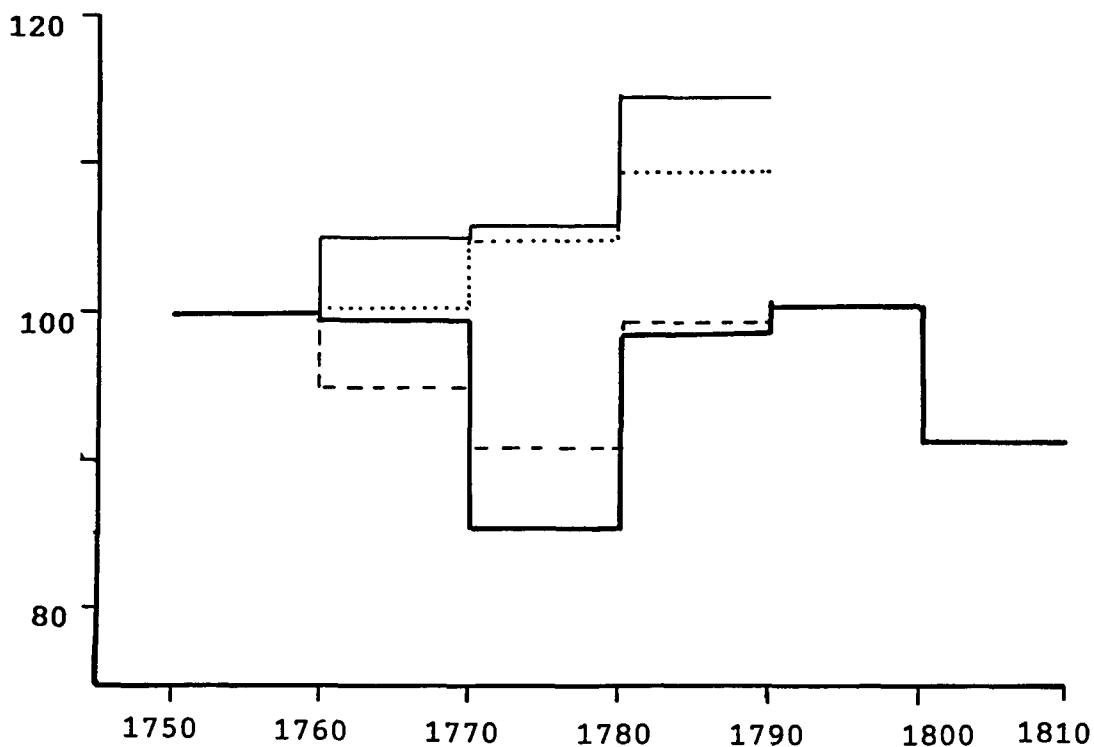
QUADRE 1.2: MITJANES DECENNAIS DE BAPTISMES, 1750-1809
(1750-59 = 100)

	(1)	(2)	(3)	(4)
1750-1759	100	100	100	100
1760-1769	99,34	94,96	104,51	100,55
1770-1779	85,88	92,09	106,77	104,64
1780-1789	97,31	99,28	114,29	108,99
1790-1799	101,55	--	--	--
1800-1809	93,08	--	--	--

(1): Béjar; (2): 12 parròquies de Lleó (inclouen les tres de Béjar); (3): 16 parròquies de Castella la Vella; (4): 37 parròquies d'Extremadura.

FONTS: Les mateixes del quadre 1.1

QUADRE 1.2: MITJANES DECENNAIS DE BAPTISMES, 1750-1809
(1750-59 = 100)

— Béjar
 - - - - - Lleó
 - - - - - Castella la Vella
 Extremadura

FONTS: Les mateixes del quadre 1.1

1.2- La producció

1.2.1- Creixement i especialització: trajectòria de la draperia durant la primera meitat del segle XVIII.

La producció de draps de llana a la vila de Béjar tenia antiga tradició. És, però, impossible descriure la seva evolució a llarg termini perquè les dades publicades anteriors a les darreres dècades del segle XVII són extremadament escasses. La construcció d'un tint ducal en la dècada de 1590 permet plantejar la hipòtesi d'un procés de creixement durant el segle XVI⁴⁶. Tot i així, Béjar no devia ser aleshores un centre massa rellevant en el context de la draperia castellana, i probablement produïa gèneres de consum popular⁴⁷.

A finals del segle XVII, es produïen a Béjar draps de qualitat inferior a la 18ena, fonamentalment 14ens, i també gèneres d'estam⁴⁸. No tenim cap dada, però, ni de producció, ni de telers, ni de nombre d'artesans que permeti una

⁴⁶A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños...", pp. 3-4

⁴⁷A mitjan segle XVI, les viles veïnes del Barco de Avila i Piedrahíta devien ser els centres principals de la zona, almenys pel que fa a la producció de gèneres d'una certa qualitat. Així Béjar no apareix entre els centres consumidors de pastel, segons el mapa de Casado Alonso, mentre que El Barco i Piedrahíta eren en aquell moment nuclis d'una certa rellevància encara que menors en el context castellà. H. Casado Alonso, "El comercio del pastel. Datos para una geografía de la industria pañera española en el siglo XVI", *Revista de Historia económica*, n. 3 (1990), p. 535. Sobre la indústria llanera de Piedrahíta durant el segle XVI, hi ha algunes dades a C. Luis López, *La comunidad de Villa y Tierra de Piedrahíta en el tránsito de la edad media a la moderna*, Avila, 1987, pp. 433-440.

⁴⁸El 91,6 per 100 de les *varas* de drap produïdes per la fàbrica que entre 1669 i 1676 mantingué la casa ducal eren 14enes, mentre que la resta eren 18enes. Els inventaris de fabricants de draps d'aquest període mostren també que aquestes eren les qualitats més usuals. Així, totes les peces de qualitat coneguda que es citen en els inventaris de Manuel Masedo (1680), Francisco Muñoz de Medina (1694), Inés García Rico (1695) i Juana García Rico (1698) eren 14enes, i aquestes peces es valoraven a preus molt similars als de la resta d'existències que apareixen en aquests inventaris, el que indica que aquesta era efectivament la qualitat predominant. Uns anys després, en l'inventari de Francisco López Gutiérrez (1707) els draps 14ens continuen sent majoria, però apareixen també alguns 20ens. En els inventaris de Francisco Muñoz de Medina i de Juana García Rico apareixen estris de pentinar llana, el que demostra que també produïen alguns gèneres d'estam. La informació sobre la producció de la fàbrica ducal a A.H.N., *Osuna*, leg. 255, exp. 1-23; quant als inventaris, A.H.P.S., *Protocolos*, prot. 857, fols 115-118; 859, fols 61-67; 860, fols 84-102 (1695) i 65-82 (1698); 863, fols 229-270.

aproximació al volum del sector en aquells moments. Com veurem més endavant, però, la producció de draps de llana devia tenir aleshores una importància secundària per a l'economia local en relació a l'elaboració de llenços, amb tota probabilitat la branca tèxtil més rellevant de la vila i la comarca a finals del segle XVII⁴⁹. A partir d'aquest moment, i sobretot en les primeres dècades del XVIII, s'inicià, paral·lelament a la immigració de mestres flamencs, la producció de draperia fina, especialment de draps de 26ens a 30ens. Com veurem, fou justament aquesta nova "fàbrica" la que experimentà un acusat creixement al llarg de la primera meitat del segle XVIII, mentre que la draperia tradicional acabà desapareixent. Al llarg de la primera meitat del segle, Béjar s'havia centrat, doncs, en un segment de la producció que tenia clares oportunitats d'expansió en el mercat espanyol. La presència dels gèneres estrangers hi era menys acusada que en la franja de producció de luxe o dels gèneres d'estam, alhora que la draperia fina quedava al marge de la competència dels productors poc especialitzats dels centres rurals, que elaboraven el gruix de la producció tèxtil llanera castellana⁵⁰. Les molt escasses dades sobre preus dels teixits susceptibles de comparació suggereixen, a més, que al llarg d'aquest període l'expansió de la draperia bejarana es fonamentà en la seva capacitat d'oferir draps fins a preus competitius en relació als d'altres centres tèxtils de

⁴⁹Mentre hi ha mencions procedents de fonts molt diverses a la comercialització de llenços en mercats relativament allunyats durant el segle XVII, no hi ha referències de tipus similar en el cas de la draperia. D'altra banda, alguns testimonis de finals de segle XVII assenyalaven que l'extensió de la filatura del lli era un obstacle pel creixement del sector draper. Sobre aquestes qüestions, veure més endavant pp. 229-231 i 311-313.

⁵⁰J.M. Benaül Berenguer, "Especialización y adaptación al mercado...", pp. 200-205; J. Torras Elias, "Redes comerciales y auge textil...", p. 117.

l'interior peninsular⁵¹.

Per a estudiar la trajectòria de la producció de draps de llana a Béjar durant la primera meitat del segle XVIII, comptem només amb dades disperses i de fiabilitat desigual. Com ja s'ha citat, és impossible quantificar la producció en l'etapa final del segle XVII. Quant a la primera meitat del segle XVIII, hi ha xifres de producció bastant fiables referides a la dècada de 1750, i algunes estimacions per a 1727 i 1740. Més abundants són les informacions sobre telers, encara que algunes d'aquestes dades, especialment les que cita Larruga per a la dècada de 1740, són difícils de contrastar.

A aquesta manca d'informacions, s'hi uneix el fet que sovint hi ha confusions entre l'evolució de la fàbrica de draps fins i el total de la producció vilatana. En aquest sentit, les dades permeten sobretot estudiar el procés d'especialització en draperia fina, més que no pas la trajectòria del sector llaner vilatà considerat globalment.

⁵¹Tot i que és molt insegura, apunta en aquest sentit la comparació amb els preus dels draps de Segovia. Durant els anys vint, els draps 26ens de Béjar (excloses les granes) es venien a Madrid a preus que oscil·laven entre els 32 i els 38 rals la vara. L'any 1724 els draps de Segovia de 20ens a 24ens es venien a un preu mitjà de 35 rs/vara (un mínim de 24 rs i un màxim de 46). No hi ha més dades susceptibles de comparació fins el vintenni anterior a la Guerra de la Independència. Els 35 rals la vara a què es venia el 1792 el drap blau 24è de Béjar semblen relativament comparables amb els de la fàbrica Sagrera de Terrassa, que durant els mateixos anys giraren també entorn dels 35 rals de la vara de 26è negre; es tracta, però, de preus més baixos als que cita García Sanz per Segovia, on entre 1787 i 1789 el preu de la vara de drap de qualitat de 20ena a 24ena oscil·là entre un mínim de 35 i un màxim de 80 rs. El 1803 el major elogi que l'Almanak Mercantil dedicava als draps de la fàbrica de Manuel Yagüe de Béjar eren els seus "precios cómodos", especialment de les granes (es citava que els draps negres i blaus de 18ens a 32ens tenien preus que oscil·laven des 32 als 80 rals la vara i les granes des dels 40 rals de les 18enes fins als 85 rs de les 32enes). A.H.P.S., Protocolos, prot. 766, s.f., 7-4-1722 i prot. 896, fols 299-300; A.H.N., Osuna, leg. 259, exp. 28-4; A. García Sanz, Desarrollo y crisis..., p. 248; J.M. Benaul Berenguer, "La comercialització dels teixits de llana en la cruïlla dels segles XVIII i XIX. L'exemple de la fàbrica de Terrassa "Anton y Joaquín Sagrera", 1792-1807", Arraona, 2 (1988), p. 39; Almanak Mercantil o Guía de Comerciantes para el año de 1803, p. 396.

QUADRE 1.3: ALGUNS INDICADORS DE L'EVOLUCIÓ DE LA PRODUCCIÓ DURANT LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XVIII

	DRAPS FINS		TOTAL	
	VARAS	TELERS	VARAS	TELERS
1727	20.000	--	--	--
1728	--	70	--	--
1729	--	48	--	--
1730	--	40	--	--
1740	--	--	57.628	--
1744	--	--	--	145
1746	--	--	--	180
1751	86.724	--	86.724	--
1752	86.652	--	86.652	--
1753	--	159	--	159

Nota: Durant els anys 50, la producció de draps bastos havia desaparegut pràcticament de la vila. Per tant, podem considerar en aquesta etapa la producció de la fàbrica de draps fins igual a la producció total.

FONTS: Les dades de 1727 corresponen a una estimació de la capacitat productiva de la fàbrica de draps fins de la vila efectuada pels comptadors ducals (A.H.N. Osuna, leg. 259, exp. 27); aquesta informació coincideix a grans trets amb estimacions sobre el nombre de peces efectuades pel gremi de fabricants (A.H.N., Osuna, leg. 259, exp. 28-4). El nombre de telers de la fàbrica de draps fins de 1728 a 1730 procedeix de llistats nominatius de telers per fabricant (A.H.N., Osuna, leg. 260-2, exp. 27). El nombre de *varas* de 1740 és una estimació a partir de les alcabales de draps percebudes aquell any per la casa ducal (A.H.N. Osuna, leg. 261, exp. 12). El nombre de telers de 1744 i 1746: E. Larruga, Memorias políticas y económicas sobre los frutos, comercio, fábricas y minas de España, Madrid, 1795, vol XXXV, pp. 116-118. Totes les informacions dels anys 50 són del Cadastre d'Ensenada: A.H.P.S., Catastro, leg 340, fols 128-140 i 142-144

El quadre anterior permet documentar l'espectacular creixement de la fàbrica de draps fins al llarg de la primera meitat del segle, amb l'única interrupció de la crisi que s'encetà el 1728 i que es perllongà probablement durant els primers anys trenta⁵². Tot i així, les xifres són molt imprecises quan es tracta de medir la magnitud d'aquesta expansió: si prenem en consideració les xifres sobre el nombre de *varas* de drap de la fàbrica de draps fins, la producció s'hauria quadruplicat entre 1727 i 1751, mentre que, segons el nombre de telers, la fàbrica hauria multiplicat per 2,3 la seva

⁵²Encara el 1731 el Duc parlava del gran

"número de pobres que ha experimentado en mi villa de Béjar y (...) una de las principales causas que lo ocasionan es el haber cesado en la diaria ocupación y empleo que tenían en la fábrica y maniobra de Paños finos de dicha mi villa"

A.H.N., Osuna, leg. 260-2, exp 32. Sobre les circumstàncies d'aquesta crisi, veure més endavant pp. 283-284.

capacitat productiva. Probablement, el creixement real de la fàbrica de draps fins es situa entre una i altra xifra. Les dades sobre telers dels anys vint són, en principi, més fiables (perquè procedeixen de llistats nominatius de telers per fabricant, mentre que la xifra sobre nombre de varas de 1727 és una simple estimació dels administradors ducals), però sobrestimen la capacitat productiva de la fàbrica de draps fins perquè inclouen els telers d'aquells fabricants que produïen simultàniament draps fins i bastos.

L'expansió de la fàbrica de draps fins anà associada a un procés de creixement del total de la producció tèxtil llanera de la vila, l'abast i la cronologia del qual coneixem de forma molt imprecisa. En aquest terreny, les dades del quadre 1.3 ens poden ajudar poc. No hi ha cap informació sobre la producció total anterior als anys quaranta, i des d'aquesta data fins a mitjan segle les estimacions sobre producció i el nombre de telers presenten imatges contradictòries. Tot i que existiren fenòmens de trasvàs de la draperia basta a la nova fàbrica, sabem que el creixement de la fàbrica de draps fins comportà la incorporació de nous efectius a la producció drapera. Així ho indiquen les xifres sobre el nombre de treballadors immigrants que residien a Béjar a mitjan segle XVIII, les observacions dels contemporanis sobre la relació entre creixement demogràfic i augment de la producció, i els indicis sobre trasvàs d'efectius ocupats prèviament en la llenceria⁵³.

A mitjan segle XVIII, el procés d'especialització de Béjar en la producció tèxtil llanera era complet, tal com mostra una aproximació, molt grollera, a l'estructura ocupacional de la població masculina que es pot elaborar a través del Cadastre

⁵³Veure pp. 32-33 i 229-231.

d'Ensenada. Les dades, que inclouen els ravals de Fuentebuenia i Valdesangil, els habitants dels quals eren sobretot pagesos i pastors, s'exposen en el quadre 1.4:

QUADRE 1.4: DISTRIBUCIÓ DE LA POBLACIÓ OCUPADA PER SECTORS

	NO INDIVIDUS	%
AGRICULTURA	186	17,3
<i>Labradores</i>	53	
Jornalers	82	
Pastors	51	
INDÚSTRIA *	673	62,7
Tèxtil	548	
Altres	128 **	
COMERÇ I SERVEIS *	215	20,0
Comerciants	19 ***	
Traginers	11	
Funcionaris i		
"professions liberals"	47 ****	
Eclesiàstics	132	
Diversos	14	
TOTAL	1.074	

*: Les sumes no coincideixen donada la duplicitat d'ocupacions d'alguns fabricants. El criteri seguit ha estat incloure'ls doblement en les diverses categories professionals, però en la suma per sectors, considerar-los com a individus ocupats en la indústria.

** : 3 fabricants entre els artesans d'oficis no tèxtils

***: 6 fabricants entre els comerciants

****: 2 fabricants entre els funcionaris i "professions liberals"

FONT: Béjar 1753..., pp. 84-125; A.H.N., *Catastro de Ensenada*, leg. 7476-7479.

En la mateixa data, la producció tèxtil local estava absolutament centrada en la draperia fina. Segons les Respostes Generals del Cadastre d'Ensenada, només hi havia 9 teixidors de llenços incloent els aprenents. La draperia ordinària donava feina a 12 caps de família -tots ells, excepte un teixidor de "paños de la tierra", ocupats en l'elaboració de sargils pels frares del Convent de Sant Francesc -, i la fàbrica de draps fins ocupava entorn del 93 per 100 dels efectius tèxtils de la vila⁵⁴. Una altra mostra de la consumació del procés

⁵⁴ Béjar 1753..., pp.102-121

d'especialització en draperia fina és la desaparició per falta de membres dels gremis que enquadraven els treballadors del sector de draps bastos, un fenomen que tingué lloc durant la dècada dels cinquanta⁵⁵.

1.2.2 - Una trajectòria desigual durant la segona meitat del segle XVIII.

Disposem d'algunes informacions sobre la trajectòria de la producció durant la segona meitat del segle XVIII, que es resumeixen en el quadre 1.5:

QUADRE 1.5: EVOLUCIÓ DE LA PRODUCCIÓ (1751-1780)

	PECES	VARAS
1751	2.409	86.724
1762	3.100	117.800
1771	2.311	--
1775	2.303	--
1776	1.963	--
1780	2.701	98.223

FONT: A.H.P.S., Catastro, leg. 340, fols 128-140; A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños de Béjar...", p. 37; A.H.N., Osuna, leg. 264, exp. 45; A.G.S., Dirección General de Rentas. Primera Remesa, leg. 2088, exp. 24; A.M.B., Alcabalas, Médicos, Utensilios, Repartimiento de Alcabalas de 1780.

Aquestes dades mereixen força fiabilitat. Les xifres de 1751, 1762, 1775, 1776 i 1780, malgrat han estat localitzades en fons molt diversos, procedeixen de fet de la mateixa font, i per tant són comparables; es tracta en els quatre casos del registre de les peces entrades a la Casa de l'Art, a partir del qual es calculava l'*alcabala* ducal. La xifra de 1771, que concorda amb les restants, tant pel que fa a la magnitud de la producció, com a la tendència de la seva evolució, procedeix d'un registre de totes les peces abatanades a la vila, manat

⁵⁵ A.M.B., Acuerdos, leg. 35-37, nomenaments de veedors dels anys corresponents.

elaborar pel Duc per tal de comprovar si els fabricants intentaven eludir l'*alcabala* de draps no registrant les peces a la Casa de l'Art. El 1771 les peces batanades excediren en un 5,7 per 100 les anotades a la Casa de l'Art. El subenregistrament no sembla, doncs, massa rellevant, el que contribueix a atorgar un grau elevat de fiabilitat a la resta de dades disponibles d'aquest període. D'altra banda, les xifres de producció que apareixen en el quadre 1.5 són compatibles amb les escasses informacions sobre nombre de telers. Així, el 1753 el Cadastre assenyalava l'existència de 159 telers a la vila; el 1761, segons un llistat de telers per fabricant que transcriu Larruga, el telers en actiu havien augmentat a 167, i el 1773 aquesta xifra havia descendit a 140⁵⁶.

Segons el quadre 1.5, l'evolució de la producció durant la segona meitat del segle va estar marcada per la tendència ascendent fins a incís dels anys seixanta, i per una forta crisi encetada justament en aquells anys, que es prolongà almenys fins a 1776⁵⁷. La caiguda de la producció entre 1762 i aquesta darrera data es situaria entorn del 37 per 100, encara que probablement prendre l'any 1776, en el que s'observa una disminució brusca de les peces produïdes, com a punt de comparació porta a sobrevalorar l'abast del descens tendencial de la producció, més moderat -una caiguda del 25 per 100 i nivells productius similars als de mitjan segle- si considerem més representatives de la situació general de la dècada dels

⁵⁶A.H.P.S., *Catastro*, leg. 340, fols 142-144; E. Larruga Boneta, *Memorias políticas y económicas...*, vol XXXV, p. 129 i *Protocolos*, prot. 1025, fols 246-253.

⁵⁷Diverses fonts corroboren que la crisi ja s'havia encetat en la primera meitat dels anys seixanta. El 1765 la Junta de Comerç afirmava que la fàbrica estava "próxima a perderse" i els fabricants argumentaven que es trobava en "la mayor miseria". Aquestes afirmacions procedeixen de documents citats per A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños...", p. 37.

setanta les xifres de 1771 i 1775⁵⁸.

Com indiquen les xifres del quadre 1.5, la producció devia començar a augmentar a partir de les darreries de la dècada dels setanta, i la recuperació ja era visible el 1780. Malauradament, no disposem de més dades quantitatives per tot el període estudiat, però hi ha raons per pensar que aquesta nova embranzida continuà fins els anys de crisi anteriors a la Guerra de la Independència.

D'una banda, les xifres de 1817, contingudes en un informe municipal adreçat probablement a la Intendència provincial - la fiabilitat del qual, cal dir-ho, és impossible de verificar -, estimen per aquell any una producció de 180.000 varas, el que suposaria un augment d'entorn del 83 per 100 respecte els nivells de 1780⁵⁹. Amb tota seguretat, aquest augment de la producció - que cal matisar perquè es produí en el context d'un canvi en el tipus d'especialització que implicà el creixement de la producció de gèneres de qualitat inferior i amb menor valor afegit - havia tingut lloc entre 1780 i el tombant de segle, abans dels difícils anys d'inicis del segle XIX i de la Guerra de la Independència. El creixement de les principals empreses de la vila a partir de la dècada dels 80, paral·lelament a l'augment del nombre de fabricants almenys fins a 1799 és una altra prova de l'existència d'aquesta etapa d'expansió⁶⁰.

En aquesta etapa el creixement de la producció no es localitzà exclusivament a Béjar. A finals de segle un veí de Candelario havia establert fàbrica de draps en aquell poble en

⁵⁸Sobre les circumstàncies de la recessió d'aquest període, veure capítol 5, pp. 257-262

⁵⁹A.M.B., Correspondencia, 1817

⁶⁰Veure més endavant, apartat 3.5.

companyia amb un fabricant de Béjar⁶¹. Sobretot, però, el creixement de l'activitat tèxtil llanera es localitzà a Hervás, el segon nucli draper de la comarca, que al llarg del segle XVIII havia mantingut un volum poc important de producció. Fou justament a partir de 1780 quan s'inicià el procés d'expansió de la producció en aquesta vila, coincidint amb la independència, concedida per la Junta de Comerç, respecte l'organització gremial de la fàbrica de Béjar. Segons les dades aportades per M. A. Melón, durant la dècada dels vuitanta Hervás duplicà la seva producció drapera, tot i que aquesta no significà mai més d'un terç del volum productiu de Béjar⁶².

L'expansió es devia veure truncada en els anys difícils d'inicis del segle XIX. Tot i que, com ja s'ha citat no disposem de cap tipus de dades sobre producció, tenim algunes notícies sobre les creixents dificultats que experimentà la draperia aquells anys. D'una banda, l'augment del preu de la llana pressionava sobre els costos de producció. Com veurem més endavant, el *boom* que experimentaren les exportacions d'aquesta matèria primera en aquells anys tingué un segon efecte: augmentà notablement els costos de negociació dels fabricants en totes les operacions relacionades amb la compra de llana - l'exercici del dret de tempteig i el recurs als tribunals augmentà notòriament sobretot en els primers anys del segle XIX-, i els obligà a tenir importants quantitats adelantades als ramaders.

En l'altre extrem del cicle productiu, la draperia de Béjar es veié afectada per les crisis comercials que afectaren

⁶¹A.H.P.S., Protocolos, prot. 949, fols 232-233 i prot. 1099-10, fols 165-166.

⁶²L'any 1787, el de major producció durant tot el segle XVIII segons les dades de Melón, es fabricaren a Hervás 34.668 varas de drap. M.A. Melón Jiménez, Extremadura en el Antiguo Régimen. Economía y sociedad en tierras de Cáceres, 1700-1814, Mérida, 1989. p. 244

el país en la cruïlla entre els segles XVIII i XIX. D'una banda, augmentaren els crèdits incobrables dels fabricants, degut a la proliferació de quebres comercials. Podem obtenir alguna indicació sobre aquest tema quantificant el nombre de poders per a cobrar impagats registrats en els protocols notariais de la vila. El quadre 1.6 reflecteix els resultats d'aquest exercici pel període 1765-1808:

QUADRE 1.6: PODERS ATORGATS PER FABRICANTS PER A COBRAR IMPAGATS (1765-1808)

DATES	(1)	(2)	(3)
1765-1769	7	7	23.754,50
1770-1774	6	4	13.662,50
1775-1779	2	2	10.684,00
1780-1784	2	1	2.000,00
1785-1789	5	4	13.768,50
1790-1794	10	7	58.203,50
1795-1799	7	6	20.846,50
1800-1804	17	13	136.479,00
1805-1808	9	6	14.196,75

(1): Nombre de poders atorgats; (2): Nombre de poders que citen les quantitats degudes; (3): Quantitats degudes, en rals, en els poders quantificats en la columna 2.

FONT: A.H.P.S., Protocolos, buidatge sistemàtic dels poders continguts en els protocols dels anys corresponents (prot. 646, 783-807, 888-907, 931-954, 1017-1040, 1097-1100).

El quadre té una fiabilitat limitada per a l'estudi de l'evolució dels impagats perquè les fonts no sempre indiquen les quantitats que es devien, i, d'altra banda, perquè l'atorgació de poders només devia ser una de les formes utilitzades per a intentar solucionar aquests afers. Tot i així, reflecteix l'augment de les dificultats comercials de la fàbrica a partir de 1790, i molt especialment en els anys que van de 1800 a 1804.

D'altra banda, la guerra amb Portugal paral·litzà el tràfec amb el país veí, que havia adquirit certa rellevància

els anys anteriors⁶³; entorpi també el comerç de la zona degut a les requisites de cavalleries per part de l'exèrcit. Així, el 1801 es parlava des de Baños, poble "de los principales para el paso y tránsito de Tropas", de

"la escasez absoluta de tragineros y comerciantes que recelosos de embargos y bagages miran con horror aún desde lejos el paso y carrera del lugar de Baños"⁶⁴

La crisi afectà durament a un sector molt vinculat comercialment a la fàbrica de Béjar: la tragineria comarcana. En els protocols notariais apareixen en els primers anys del segle XIX operacions diverses d'embargament i venda en pública subasta de béns de traginers dels pobles. Hi ha altres mencions a la difícil situació d'alguns d'ells. Així, el 1803 es donava notícia que el traginer Basilio Muñoz Guisado "al presente se halla fugitivo"; el gener de 1808, Joaquín Macías, traginer del Puerto, estava fora del seu poble, "y no quiere presentarse en él para evitar que sus acreedores le demanden en Justicia"⁶⁵.

1.2.3- Els canvis en l'especialització productiva (1780-1808).

El procés de creixement de la producció encetat cap a 1780 anà associat a un canvi en els tipus dels gèneres produïts, caracteritzat per la diversificació de les qualitats i per l'inici de la fabricació de gèneres inferiors, que adquiriren un pes relatiu important en el conjunt de la producció

⁶³Veure quadre 5.6.

⁶⁴A.H.P.S., Protocolos, prot. 949, fols 205-206

⁶⁵Veure A.H.P.S., Protocolos, prot. 903, fol 366 i prot. 954, s.f. (9-1-1808). També prot. 807, fol 60; 951, fol 51; 953, fol 209 i 954, fol 87.

vilatana. Com s'ha estudiat, a mitjan del segle la producció es centrava en els draps de 26ens a 30ens. Les Ordenances de 1765 intentaren accentuar encara més l'especialització de la draperia vilatana en aquestes qualitats, prohibint la fabricació de gèneres inferiors⁶⁶. A partir de la dècada dels vuitanta, i ja abans dels decrets de llibertat de fabricació de 1789, s'inicià, però, un procés de diversificació de la draperia bejarana. El 1782 el fabricant Diego López obtenia privilegi per a fabricar draps de qualitats no contemplades en les Ordenances de 1765, com eren els 20ens i 24ens, els 36ens i 40ens, i cap a finals de segle produïa, a més de draps, baietons⁶⁷. El 1787 un altre fabricant important, Ventura Hernández Bueno, produïa, a més de draps, estamenyes⁶⁸. A finals de segle, el viatger Antonio Ponz citava que a Béjar es fabricaven draps "de todas las suertes"⁶⁹. Les referències a preus dels draps de la fàbrica de la vila entre 1790 i 1807 semblen indicar el predomini de teixits de qualitats més baixes, probablement de 18ens a 24ens. El 1792 la vara de drap blau 24è es venia a 35 rs⁷⁰. De 1792 a 1807, en un moment en que els preus estaven augmentant⁷¹, trobem en 33 ocasions operacions de venda de draps per preus iguals o menors als citats 35 rals/vara i 16 casos en que els preus són superiors

⁶⁶G. Rodríguez López i V. Agero Teixidor, Contribución al estudio de la historia de Béjar, Béjar, 1919, pp. 205-218.

⁶⁷A.G.S., Consejo Supremo de Hacienda. Junta de Comercio y Moneda, leg. 249-3, i E. Larruga Boneta, Memorias políticas y económicas ..., vol. XXXV, p. 137.

⁶⁸A.H.P.S., Protocolos, prot. 1037, fols 339-340

⁶⁹A. Ponz, Viaje de España (tom VIII, carta 1), Madrid, 1988, p. 515.

⁷⁰A.H.P.S., Protocolos, prot. 896, fols 299-300

⁷¹En la fàbrica de Terrassa "Anton i Joaquim Sagrera" el preu de la cana de drap 26è negre augmentà un 50 per 100 entre 1791 i 1806. J.M. Benaül Berenguer, "La comercialització dels teixits de llana ...", p. 39.

a aquesta xifra. Les valoracions de les varas de drap en existències en els inventaris *post-mortem* dels fabricants d'aquesta etapa reforcen aquesta imatge de diversificació, escorada però cap als gèneres inferiors. En l'inventari d'Angela Hernández Bueno, redactat el 1805, les peces es valoren des dels 22 rals/vara del verdós 18è, fins als 46 rs/vara del blau "fi"⁷²; el 1807, fabricants com Francisco Hernández Agero o Cayetano Sánchez de las Matas no devien produir draps de qualitat superior a la 24ena⁷³; el mateix any, Bernabé García estava especialitzat en gèneres de qualitat superior, des de 24ens fins a 30ens⁷⁴.

1.3- La indústria llanera de Béjar en el context espanyol.

Després del procés de creixement de la primera meitat del segle, la draperia bejarana ocupava un lloc no despreciable en el conjunt del "subsector" tèxtil llaner espanyol. Si comparem les xifres de producció de Béjar, a mitjan segle XVIII, amb les de centres especialitzats en gèneres de qualitats similars⁷⁵, s'observarà que, si bé la importància de la indústria de la vila era menor a la dels principals nuclis tèxtils drapers espanyols -significava entorn de la meitat de la producció anual de Segovia o Alcoi -, la producció era clarament superior a la del districte industrial de Terrassa i Sabadell, i representava al voltant del doble de la de les fàbriques reials

⁷²A.H.P.S., Protocolos, prot. 905, fols 544-571

⁷³A.H.P.S., Protocolos, prot. 1101-39, fols 50-71; prot. 907-19, fols 246-254.

⁷⁴A.H.P.S., Protocolos, prot. 907-19, fols 216-225.

⁷⁵Sobre els perills d'efectuar comparacions quantitatives de produccions que per la seva naturalesa tècnica i organitzativa no són equiparables, J. Torras Elias, "Estructura de la indústria pre-capitalista...", pp. 7-28.

de Guadalajara-Brihuega i de l'àrea d'Igualada.

QUADRE 1.7: PRODUCCIÓ DE DIVERSOS CENTRES DRAPERS A MITJAN SEGLE XVIII

	PECES	VARAS
-Béjar (1751)	2.409	86.724
-Segovia (1751)	5.231	188.356
-Alcoi (1753)	4.500	162.000
-Guadalajara-Brihuega (1750)	1.189	40.426
-Terrassa (1760)	1.299	--
-Sabadell (1760)	592	22.127
-Area Igualada (1760)	1.295	--

FONTS: Pel cas de Béjar, A.H.P.S., Catastro, leg. 340, fols 128-140; per Segovia, A. García Sanz, Desarrollo y crisis del Antiguo Régimen en Castilla la Vieja, Madrid, 1986, p.224; per Alcoi, R. Aracil i M. García Bonafè, "Els inicis de la industrialització a Alcoi", Recerques, 3, 1974, p. 24; per a Guadalajara-Brihuega, A. González Enciso, Estado e industria en el siglo XVIII: la fábrica de Guadalajara, Madrid, 1980, pp. 639 i 644; Per Sabadell i Terrassa, J.M. Benaul Berenguer, La indústria tèxtil llanera a Catalunya. El procés d'industrialització al districte industrial de Sabadell-Terrassa, tesi doctoral, UAB, 1991, p. 401 i 403; per la zona d'Igualada, J. Torras Elias, "Especialización agrícola e industria rural en Cataluña en el siglo XVIII", Revista de Historia económica, n.3, 1984, p. 121.

Com hem vist, al llarg de la segona meitat del segle, la draperia bejarana mantingué una evolució fluctuant, caracteritzada per la duresa de la crisi dels seixanta i setanta, similar a l'observada en el cas de Segovia⁷⁶. En aquesta etapa perdé posicions respecte els pròspers centres drapers catalans, que creixeren a un ritme molt accentuat⁷⁷, i també respecte les fàbriques reials de Guadalajara-Brihuega⁷⁸. A finals del segle, Béjar havia modificat també la

⁷⁶De 1751 a 1780 el creixement de la producció a Segovia fou del 13 per 100, un percentatge pràcticament idèntic al de Béjar; també les fluctuacions semblen haver estat de característiques molt similars. A. García Sanz, Desarrollo y crisis..., p. 224.

⁷⁷Segons Benaul, des de 1764 la producció va créixer un 106 per 100 fins a 1794 en el cas de Sabadell, i un 172 per 100 fins a 1802 en el cas de Terrassa. J.M. Benaul Berenguer, "Los orígenes de la empresa textil lanera...", p. 42, nota 16. La segona meitat del segle XVIII també fou l'etapa de màxim creixement d'altres centres llaners catalans especialitzats en gèneres de qualitats inferiors. Així el nombre de telers es doblà entre 1753 i 1780 a Monistrol de Montserrat i passà de 194 a 290 a Castellterçol. J.C. La Force, The development of the Spanish textile Industry, 1750-1800, Berkeley, 1965, p. 23

⁷⁸La producció de Guadalajara i Brihuega creixé en aproximadament un 80 per 100 entre 1750 i 1782. A. González Enciso, Estado e industria en el siglo XVIII: la fábrica de Guadalajara, Madrid, 1980, pp.639 i 644.

seva especialització productiva i s'havia encarat cap a una draperia de qualitats inferiors i entrefines. La pèrdua de posicions en un segment del mercat, el de gèneres de qualitat més elevada, que tenia a llarg termini superior capacitat d'expansió tingué sens dubte conseqüències pel futur de la vila com a centre draper a escala espanyola⁷⁹. Tot i així, els canvis en el teixit empresarial i en l'estructura organitzativa que experimentà la indústria bejarana al llarg de tot el segle XVIII la dotaren d'una solidesa superior a altres centres castellans, inclosos aquells que havien mantingut una forta trajectòria ascendent al llarg de la segona meitat del segle⁸⁰.

⁷⁹J.M. Benaül Berenguer, "Especialización y adaptación al mercado..."

⁸⁰Un exemple clar de creixement sense transformacions qualitatives apreciables és el de Palencia i els nuclis de Tierra de Campos. P. García Colmenares, Evolución y crisis..., pp.44-122

2- UN CONDICIONANT INSTITUCIONAL: LA CASA DUCAL DE BÉJAR I LA INDÚSTRIA LLANERA⁸¹

El paper del règim senyorial en l'evolució de la indústria pre-capitalista, i concretament l'actuació dels senyors en aquest terreny són fenòmens poc estudiats a Castella i en general a l'Europa Occidental. Els historiadors de l'Europa de l'Est han atorgat, en canvi, més atenció a l'actuació en matèria industrial dels senyors⁸². Les intervencions de la noblesa de l'Europa de l'est es caracteritzaren per la inversió directa en establiments industrials i també pel foment de la indústria rural dispersa en els seus territoris. A part de motivacions paternalistes i de prestigi, els nobles tenien un interès econòmic en la proliferació de l'activitat industrial, i concretament tèxtil. H. Kisch resumeix molt bé aquests interessos: d'una banda, qualsevol intensificació en l'ús dels recursos locals permetia als senyors mantenir unes elevades exaccions; de l'altra, l'extensió de les activitats tèxtils els permetia transformar en moneda, i en condicions favorables, matèries primeres o teixits que rebien com a part dels tributs feudals⁸³.

Fins a quin punt són aplicables aquestes observacions al

⁸¹Una part del contingut d'aquest capítol està publicada a R. Ros Massana, "Migraciones artesanas, política señorial y cambios en la especialización productiva en la industria lanera de Béjar, 1691-1782", *Studia Histórica. Historia Moderna*, núm. 14 (1996), pp. 191-205.

⁸²H. Kisch, "La industria textil en Silesia y en Renania: un estudio comparativo de sus procesos de industrialización", a P. Kridte, H. Medick, J. Schlumbohm, *Industrialización...*, pp. 266-298; un estudi de cas és el de H. Freudenberger, *The Waldstein wollen mill. Noble entrepreneurship in Eighteenth-Century Bohemia*, Boston, 1963. Hi ha també comunicacions sobre aquest tema en les actes de la 22^{ena} edició de la *Settimana* de Prato: M. Polívka, "The Nobleman as Entrepreneur in the Late Medieval Bohemia" i J. Kochanowicz, "Could a Polish Noble become an Entrepreneur? Mentality, Market and Capital" a S. Cavaciocchi, ed., *L'impresa. Industria, commercio, banca, secc. XIII-XVIII*, Florència, 1991, pp. 541-547 i 933-942. Pel que fa a l'Europa Occidental, la participació de la noblesa en la indústria tèxtil ha estat descrita a França per G. Richard, *Noblesse d'affaires au XVIII siècle*, Paris, 1974

⁸³H. Kisch, "La industria textil en Silesia y en Renania...", pp. 268-269

cas castellà? Com és sabut, les característiques del règim senyorial són ben diverses a aquelles de Silèssia a les quals Kisch aplicava els seus raonaments.

La diversitat en l'estructura de la renda senyorial i de la realitat sòcio-econòmica en que s'inseria el poder feudal a la Castella moderna explica que les estratègies nobiliàries per a intentar augmentar la renda fossin de caràcter divers i, aparentment fins i tot contradictori. Una de les vies, empresa durant el segle XVII com a resposta a la crisi de les economies nobiliàries, fou la despoblació i l'augment a través d'aquesta via de la propietat nobiliària de la terra⁸⁴. Com ha assenyalat Yun Casalilla, aquesta estratègia només era aplicada allà on hi havia baixa densitat de població, una economia exclusivament agrària i unes comunitats locals dèbils. Contràriament, en les viles i ciutats, en les que els nobles, particularment la gran noblesa, percebien *tercias* i *alcabalas* i en les que aquestes rendes eren importants, era preferible potenciar els intercanvis i la densitat de població⁸⁵. És en el context d'aquesta segona estratègia que serien aplicables algunes de les observacions de Kisch: donada una estructura de la renda fonamentada en l'*alcabala* i en les *tercias*, allà on no era possible o desitjable modificar aquesta situació per un accés més directe a la propietat de la terra, als senyors els interessaria fomentar l'economia mercantil; l'extensió de les activitats industrials en l'estat senyorial podria constituir una via per a assolir aquest objectiu.

⁸⁴A. Domínguez Ortiz, *La sociedad española del siglo XVII*, Madrid, 1964, p. 126; per la província de Salamanca, E. García Zarza, *Los despoblados - dehesas- salmantinos en el siglo XVIII*, Salamanca, 1978, pp. 52 i 57

⁸⁵B. Yun Casalilla, "Aristocracia, señorío y crecimiento económico en Castilla: algunas reflexiones a partir de los Pimentel y los Enríquez (siglos XVI y XVII)", *Revista de Historia Económica*, 3, 1985, pp. 443-471, esp. pp. 461-462

Les iniciatives "industrialistes" dels senyors castellans semblen, però, d'escassa rellevància. Que existiren en alguns casos és indubtable. Sabem que senyors com el comte de Fernán-Núñez, el Duc de l'Infantado o el comte d'Aguilar implantaren manufactures diverses en els seus estats senyorials, però sembla que en tots els casos foren fets aïllats, d'èxit dubtós i de poca transcendència⁸⁶.

En el cas de Béjar, intentaré demostrar que l'estratègia industrial fou la central, en aquell estat senyorial, per part de la casa ducal; intentaré també demostrar que l'actuació ducal tingué importants efectes sobre l'evolució de la indústria d'aquell centre castellà.

Cal fer una precisió important. Tal com ha mostrat Ch. Jago justament a partir de l'exemple dels Ducs de Béjar, els "Grandes" castellans lograren fer front a la crisi del segle XVII a través del recurs a l'Estat absolutista, i les seves economies tingueren escassa capacitat de maniobra per a augmentar les rendes, malgrat l'existència d'estratègies destinades a assolir aquest objectiu⁸⁷. Calia assenyalar aquest fet per tal de situar en els seus límits la importància de l'objecte d'anàlisi d'aquest capítol per a la comprensió de les economies nobiliàries.

⁸⁶Nonés la iniciativa del comte de Fernán-Núñez en els seus estats d'Andalusia estava centrada en la indústria llanera; la resta dels nobles citats invertiren en manufactures de cotó i seda. W.J. Callahan, Honor, Commerce and Industry in Eighteenth-Century Spain, Boston, 1972, pp. 19-20; B. Yun Casalilla, Sobre la transición al capitalismo... p. 571

⁸⁷Ch. Jago, "La 'crisis de la aristocracia' en la Castilla del siglo XVII", a J.-H. Elliot, Poder y sociedad en la España de los Austrias, Barcelona, 1982, pp. 248-286

2.1- La diversitat de les estratègies econòmiques de la Casa ducal.

El Duc de Béjar practicà repetidament en alguns dels seus estats d'Extremadura i Andalusia l'estratègia consistent en l'augment de la pressió de la renda feudal i en l'intent d'extendre el seu accés a la propietat de la terra a través de la despoblació. El cas de l'estat de Capilla és probablement el més clar. El 1724 el Duc guanyà una sentència en la Chancilleria de Granada contra els *concejos* d'aquest estat, segons la qual aquests havien de restituir al *mayorazgo* ducal cinc deveses de les que gaudien a cens enfitèutic. Prèviament, el 1715, el Duc havia guanyat un plet contra dos pobles de l'Estat, Garlitos i Peñaelsordo, "para poner y quitar el Duque con causa o sin ella los oficios de la República"⁸⁸. Amb les antigues condicions, les cinc deveses rentaven 2.000 ducats l'any; les noves condicions d'explotació asseguraven, segons els administradors ducals, la percepció de 70.000 rals anuals⁸⁹. Similars sistemes aplicà al seu estat de Jibraleón, on des de 1712 a 1722 la renda de les herbes es duplicà⁹⁰. Aquesta estratègia era evidentment depredadora. El 1769 els veïns de Capilla denunciaven l'estat de despoblació a que havia arribat la vila i els de Garlitos, poble del mateix estat, declaraven que l'executòria de 1724 i "el terror con que nos tiene oprimidos el señor duque de Béjar" eren les causes de la despoblació⁹¹.

⁸⁸A.H.N., *Osuna*, leg. 257-2, exp. 32

⁸⁹A.H.N. *Osuna*, leg. 260-2, exp. 28 i leg. 258, exp.48

⁹⁰A.H.N., *Osuna*, leg. 257-2, exp. 32

⁹¹citat per A. Domínguez Ortiz, *Sociedad y Estado en el siglo XVIII español*, Barcelona, 1981, pp. 445-446

Aquest tipus d'actuacions es portaren a terme, però, de manera selectiva. En alguns dels seus estats senyorials, el Duc de Béjar aplicà un tipus de pràctiques que tenien com a base el foment de la indústria i el comerç.

En força casos, les iniciatives ducals sobre qüestions industrials no formaven part d'una estratègia per a augmentar la renda, sinó que constituïen un intent de portar a terme operacions de prestigi i potser d'estalviar en les despeses sumptuàries de la Casa. Aquesta finalitat devia ser la que presidia la idea que el 1716 llançava el Duc d'intentar establir a la vila d'Arta "fabrica de vidrios finos por ser lugar cercano a la Corte, haber muchos montes en su cercanía y pasar el rio Guadiana a la referida villa", o la intenció de "buscar en Francia maestros que enseñen a labrar a las muchachas en cañamazo con seda y lana de diferentes matices, de que se hacen bellísimos muebles que no parecen sino una tapicería y de poquísima costa, como las sillas que tiene mi tío el marqués de Bezmar"⁹². En alguns casos, la imitació d'altres iniciatives de la Cort estava ben clara en la voluntat del Duc; la intenció de crear fàbrica de pelleteria fina en l'estat de Capilla "como la que hay en la Casa de Campo en las cercanías de esta Corte" n'és una mostra. En altres ocasions, el que s'intentava era reduir els costos en alguna activitat econòmica fonamental per a la casa ducal, com era la producció i venda de llana. En aquest sentit, i també a l'entorn de 1716, el Duc manifestava que "en los lugares de San Llorente y Valdarcos se ha de poner fábrica de lienzo de cáñamo para

⁹²A.H.N., Osuna, leg. 258, exp. 55

conducir las lanas a los Puertos de Mar"⁹³.

Sens dubte, però, l'esforç més important per a establir activitats industrials es donà a la vila de Béjar. En aquest cas, i particularment pel que fa a la indústria llanera, ens trobem davant una deliberada estratègia d'extensió de les manufactures destinada a augmentar la renda senyorial.

2.2 - La política de foment industrial a la vila de Béjar.

Al llarg de les dècades de 1710 i 1720 la casa ducal promogué a la vila de Béjar manufactures de llenceria fina i pelleteria⁹⁴. Aquestes iniciatives, però, foren d'escassa envergadura i de curta duració. L'esforç més important, que serà el tema d'aquest capítol, va anar adreçat al foment de la draperia fina.

La intervenció de la casa ducal en el foment de la indústria llanera presenta, en les seves característiques, diferències temporals importants. Caldrà, per tant, portar a terme una descripció fracturada en diverses etapes.

2.2.1- La fàbrica ducal, 1669-1676

No podem precisar l'origen de la implicació de la Casa ducal -que a finals del segle XVI ja posseïa tint a la vila⁹⁵-

⁹³Ibidem. Totes aquestes iniciatives estan registrades en un quadern de notes del Duc en el que anava apuntant les diverses mesures a adoptar per al govern econòmic de la Casa. Desconeixem, però, si aquestes iniciatives arribaren a portar-se a terme.

⁹⁴L'actuació ducal en aquests terrenys es pot seguir a A.H.N., Osuna, leg. 258, exp. 28, 32, 33, 36, 37 i 66; leg. 260-2, exp. 28; A.H.P.S., Protocolos, prot. 1086, fols 390 i ss; prot. 1087, fols 80-81 i 227.

⁹⁵El 1592 el Duc Francisco III consultà a l'Ajuntament de la vila sobre el paratge més adequat per a construir un tint. La implicació ducal en la draperia potser era anterior perquè en l'arxiu de la casa ducal es troba la pragmàtica de draps dels Reis Catòlics de 1500. A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños de Béjar...", pp. 3-4

en la draperia local. En tot cas, en el darrer quart del segle XVII la casa ducal de Béjar tenia interessos en el negoci draper. Els anys setanta d'aquell segle el Duc posseïa un tint, que li proporcionava entorn d'uns 2.500 rals anuals nets, i un batan, arrendat per 300 rals anuals. Durant el període 1670-1676 el Duc havia mantingut també fàbrica de draps pròpia, organitzant a través d'administradors la totalitat del procés productiu. La producció d'aquesta fàbrica consistia en draps 18ens i, sobretot, 14ens, tal i com resumeix el quadre següent:

QUADRE 2.1: NOMBRE DE VARAS PRODUÏDES PER LA FÀBRICA DUCAL (1669-1676)

Qualitats	Total varas	%
14ens	11.029,25	91,6
18ens	922	7,7
No ho indica	86,5	0,7
TOTAL	12.037,75	100

FONT: A.H.N., Osuna, leg. 255, exp. 1-23

Com indica el quadre 2.2, el destí d'aquesta producció era, en part, el consum de la pròpia casa ducal i dels seus servents. La demanda ducal presentava, però, fortes oscil·lacions i, si considerem globalment tot el període, la major part de la producció era venuda al mercat.

QUADRE 2.2: NOMBRE DE VARAS PRODUÏDES EN LA FÀBRICA DUCAL SEGONS ELS USOS A QUE ESTAVEN ADREÇADES

	<u>CONSUM DUCAL</u>	<u>VENDA AL MERCAT</u>
1670	600,75	799,25
1671	2364,75	324
1672	249,5	1795,75
1673	694	1628,50
1674	612,25	863,25
1675	217,75	1430,75
TOTAL	4739	6841,50

FONT: A.H.N., Osuna, leg.255, exp.1-23

La porció més important de les vendes era absorbida per comerciants de Valladolid i Salamanca que viatjaven a la vila a la recerca de draps: aquests compraren entre el 60 i el 80 per 100, segons els anys, dels draps de la fàbrica destinats a la venda. La resta de les vendes s'efectuaven a veïns de la vila o la comarca, tant a traginers que els trèien a vendre per la regió, com a la menuda pel consum local. La comercialització directa en les fires tenia, en canvi, poca importància: el 1671 es vengueren d'aquesta forma només 66,5 *varas* a la fira de la Bienparada; el 1672 es vengué una quantitat similar en la mateixa fira i 317 *varas* a les de Zamora i Rioseco. Cap altre any tornem a trobar aquesta forma de comercialització.

La fàbrica utilitzava algunes porcions de llana de les piles del Duc, però aquestes eren una minoria del total de la llana consumida. De juny de 1669 a maig de 1676 entraren en la fàbrica 545 roves procedents del bestiar ducal; durant el mateix període es compraren 2078 roves i 17 lliures de llana, distribuïdes en petites porcions, a ramaders de la vila i la comarca⁹⁶

Quant a l'organització de la producció, les dades disponibles ens n'ofereixen només algunes indicacions. L'empresa organitzava la totalitat del cicle productiu. Pel que fa a algunes operacions, com la filatura o el tissatge, la feina era realitzada a domicili per famílies pageses o artesanes. La casa ducal subministrava a aquestes famílies la llana o el fil i fins i tot els repartia els instruments de producció. Així, el juny de 1675 les filadores devien a la Casa ducal 810 rals de torns que se'ls havien entregat i, a més, en

⁹⁶A.H.N., Osuna, leg. 255, exp. 1-22

els magatzems de l'empresa quedaven 26 torns per repartir ⁹⁷; el 1676, l'empresa comptabilitzava com a actiu 1.764 rals' "que se están debiendo de los tornos que se repartieron y de los que ahora están en ser"⁹⁸. Altres operacions es devien centralitzar en els obradors de l'empresa, tal com ho demostren les tres cases que s'arrendaren per a la fàbrica. A part de les tasques d'aprest, el cardat devia ser una d'aquestes feines centralitzades en l'obrador ducal: ho suggereix el fet que de 1669 a 1676 l'empresa hagués gastat quatre carros de carbó "para braseros de los cardadores"⁹⁹. Els salaris, tant dels treballadors a domicili com dels que treballaven en els obradors, eren a preu fet, excepte en els casos de dos individus que cobraven 4 rals diaris "de su trabajo de acudir a la disposición de dicha fábrica", i en el d'Alonso de Vergara, empleat per a "escribir todo lo tocante a dicha fábrica y hacer cuentas a los cardadores y otras cosas"¹⁰⁰.

Aquesta experiència d'intervenció directa en la producció drapera, es saldà amb un fracàs. En primer lloc, l'empresa havia topat amb importants problemes productius. Tenim testimonis que a l'inici de la implantació de la fàbrica hi havia hagut dificultats per al reclutament de mà d'obra. L'agost de 1670, Juan del Carpio, administrador ducal, escrivia una carta al Duc en el que li exposava alguns d'aquests problemes¹⁰¹. El principal era la competència pel treball de les filadores i l'escassetat d'aquestes, i estava motivat per

⁹⁷A.H.N., Osuna, leg. 253, exp. 5-61

⁹⁸A.H.N. Osuna, leg. 255, exp.1-21

⁹⁹A.H.N., Osuna, leg. 255, exp. 1-22

¹⁰⁰ibidem

¹⁰¹A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños de Béjar...", pp. 5-6

diversos factors:

a) el creixement del sector llaner a Béjar en aquells moments. Segons Carpio, no es podia aconseguir un fil ben filat - fet que repercutia en els costos de producció del tissatge -, perquè

"como los laborantes van cada día adelantando su labor y otros que entran nuevamente dan prisa a las hilanderas para que despachen y ellas por hacerlo y por su propio interés lo hilan mas grueso por despachar a todos y a todos echan a perder (...) y así no hay artífice que esto lo pueda componer"

Aquest creixement del sector tèxtil llaner també afectava al cardatge:

"aquéllos que lo hacían (cardar) ya en el nuestro ya en los demás obradores, se van ingeniando como pueden poniendo trato para labrar en sus casas y otros que no trataban en esto ya lo hacen y de fuera sólo viene tal cual oficial y éste para haber de entrar a labrar en una casa se le han de dar en ella cama y además la comida y después de esto se van sin que les vean llevándose muchos jornales adelantados, que es también lo que lamentan en el Barco y en Piedrahíta"

b) la competència del sector llencer per a l'ús de la mà d'obra. La filatura i tissatge del lli, amb llarga tradició a la comarca, probablement permetien més independència -i potser més ingressos- a les famílies pageses, que treballaven en bona mesura amb matèria primera pròpia.

Aquests problemes d'escassetat de força de treball, sobretot en les fases inicials del procés productiu que més quantitat de mà d'obra necessitaven, devien perdurar durant tot el període d'existència de la fàbrica ducal. És una hipòtesi versemblant que la política de repartiment de torns a les filadores - potser en substitució de la filosa - fos un intent de solventar aquest problema. Probablement la pràctica de pagar anticipadament els cardadors i de concentrar-los en l'obrador anés destinada també a superar l'escassetat de força

de treball. En tot cas, sembla que fou un intent fallit. El juny de 1675 els cardadors devien a l'empresa ducal uns 700 rals de salaris anticipats, però el pagament d'aquest deute era, segons Juan del Carpio, "incierto, por ser forasteros"¹⁰². El març de 1676, el deute dels cardadors, de salaris adelantats, ascendia a 1.075 rals¹⁰³

Els diversos documents comptables que trobem en l'arxiu d'Osuna -que són en bona mesura contradictoris, perquè estan elaborats amb criteris diferents- mostren que la fàbrica ducal acabà amb pèrdues la seva història. El més detallat i coherent de tots aquests documents comptabilitza que des de l'inici de la fàbrica el 1669 fins el 1675 els costos de producció ascendiren a 250.374 rals i 15 mrs., mentre que els ingressos per draps venuts sumaven només 154.475 rals i 18 mrs.¹⁰⁴. Cal fer algunes observacions sobre els criteris amb què fou elaborat aquest document. Comptabilitza només els fluxes monetaris corrents d'ingressos i despeses; per tant, no té en compte ni les inversions en capital fix, ni les matèries primeres i els draps elaborats que no foren objecte de compra-venda. En aquest sentit, mentre es suma el valor de les 2.078 roves i 17 lliures de llana comprada, no s'avalua el cost de les 345 roves procedents del bestiar ducal. Si considerem que aquestes podien estar valorades en 43,8 rals/rova (mitjana del preu de la llana comprada), hauríem de sumar als costos de producció 23.871 rals. Pel costat dels ingressos, no es comptabilitzen les 4.621,5 varas de drap 14è i les 117,5 varas de 18è consumides per la casa ducal, les quals, valorades a 20

¹⁰²A.H.N., Osuna, leg. 253, exp. 5-61

¹⁰³A.H.N., Osuna, leg. 255, exp. 1-21

¹⁰⁴A.H.N., Osuna, leg. 255, exp. 1-22

rals/vara els 14ens i a 33 rals/vara els 18ens (mitjana dels preus de venda de cada qualitat), ascendien a 9.637,5 rals. Tampoc es tenien en compte els 10.400 rals en que podien ser valorats aproximadament els draps en existències. Considerant totes aquestes partides i refent els comptes ducals, els costos es situarien en 274.245 rals i 15 mrs. i els ingressos en poc més de 261.000 rals. La fàbrica ducal continuava sense ser un bon negoci, sobretot si tenim en compte que no s'inclouen en aquests comptes despeses fixes, sobretot pel que fa al tint i batan.

2.2.2- Les primeres fàbriques de flamencs, 1691-1693.

A partir de 1691 la Casa ducal potencià la producció de gèneres de llana a la vila a través de l'atracció d'artesans estrangers. Així, el 4 d'agost d'aquell any les duquesses de Béjar signaren un contracte amb diversos mestres artesans flamencs, residents en aquell moment a Madrid. Segons el contracte, aquests individus s'obligaven a passar a la vila de Béjar i

"imponer y ejecutar la fábrica de paños, bayetas, droguetes, estameñas, sempiternas, ratinas y otros géneros de lana y enseñar sus manufacturas a los naturales de dicho lugar de Bejar"¹⁰⁵

Les duquesses, com a contrapartida, els havien d'anticipar 12.000 rals per a iniciar la fabricació i 200 rals més per a les despeses del viatge.

Aquesta contrata amb els primers artesans flamencs significava l'abandó de les pràctiques d'inversió directa de la casa ducal en la draperia, i l'inici d'un tipus d'intervenció indirecta. Els flamencs actuarien com a "empresaris" independents i el suport de la casa ducal es

¹⁰⁵citat per A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños...", p. 7

limitaria a l'ajut inicial de 12.000 rals, que els flamencs haurien d'anar retornant del producte de les primeres peces fabricades.

Els inicis d'aquesta "fàbrica" foren satisfactoris pel que fa a la qualitat del producte. L'octubre de 1691, Franciso de Béjar, comptador ducal, dèia a les duquesses que els flamencs "no cesan en hilar" i que ja hi havia noies de la comarca que havien anat a aprendre en els seus obradors les tècniques de la filatura¹⁰⁶. El febrer de 1692, el mateix Francisco de Béjar opinava que "la labor que han hecho de bayetas hasta aquí ha sido de admirable aprovación y muy aventajada a las que ahí se consumen" i que eren de mejor género y más duración que las de Sevilla¹⁰⁷. L'octubre del mateix any, un altre administrador ducal assenyalaria que els flamencs eren bons operaris i que podrien fer "paños tan delgados como los de Holanda"¹⁰⁸

Tot i això, la fàbrica presentava diversos problemes. En primer lloc, existiren dificultats tècniques. D'una banda, els flamencs, malgrat eren bons artesans pel que fa a la filatura i el tissatge, eren poc hàbils en les tasques d'aprest i tenyit¹⁰⁹. D'altra banda, sembla que era difícil l'assortiment de llana de qualitat, especialment de llana apta per a la producció de gèneres d'estam¹¹⁰.

En segon lloc, els flamencs toparen amb seriosos problemes financers i comercials. D'una banda, els costos de producció

¹⁰⁶ibidem

¹⁰⁷A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños...", pp. 8-9

¹⁰⁸A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños...", p. 11

¹⁰⁹ibidem

¹¹⁰A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños...", p. 10

sembla que eren elevats, degut sobretot als salaris que els exigien els oficials de la vila. En aquest sentit, Juan del Carpio assenyalava el gener de 1693 que

"esta fábrica pendía de sus oficiales nacionales porque sin ellos no podía empezar ni proseguir en ella (...) le precisaron (al mestre flamenc) a que les pagase sus labores con exceso y de no hacerlo le amenazaron con dejarle e irse y tanto que un pobre tejedor les sacaba de jornal un real de a ocho al día y a este tenor y respectivamente los demas oficiales en sus ejercicios"¹¹¹

Al mateix temps, els flamencs es veieren privats de finançament extern. Ja el desembre de 1691 Francisco de Béjar dèia que s'havien gastat la meitat dels 12.000 rals, en compra de llana, pagaments a les filadores, telers i altres estris de treball i manteniment de les seves famílies¹¹². A finals de febrer de 1692, fabricades ja les primeres peces de baieta, les duquesses ordenaren que el producte de la venda d'aquestes es destinés a retornar el préstec dels 12.000 rals. Malgrat els raonaments de Francisco de Béjar, que afirmava que

"hallo inconveniente grande para la prosecución de esta fábrica pues si hoy se les quitase por entero lo que van fabricando no teniendo de otra parte donde puedan surtirse así para su alimento como para los gastos de esta fábrica pues depende de las hilanderas naturales y otros gastos que ellos no pueden hacer por si fuera preciso que parara y se extinguiera o ellos la abandonaran"

les duquesses contestaren que, almenys una part del producte de la venda de les primeres peces servís per a anar retornant el préstec¹¹³. En els mesos posteriors, malgrat les contínues demandes d'ajut per part dels administradors ducals, les

¹¹¹Citat per A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños...", p.12

¹¹²A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños...", pp. 7-8

¹¹³A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños...", p.9

duquesses es resistiren a enviar noves quantitats per al finançament dels flamencs¹¹⁴.

En darrer lloc, sembla que les qualificacions dels flamencs, malgrat ser bones en tant que artesans, no s'extenien al vessant empresarial del negoci. Així, encara que el juny de 1692 Juan del Carpio afirmava que entre els flamencs que havien arribat n'hi havia un "bien práctico en el comercio de España"¹¹⁵, el setembre del mateix any s'assenyalava que

"hemos reconocido que sólo son unos buenos oficiales sin introducción ni comercio para manejar esta fábrica ni comprar ni vender por su poca curia"¹¹⁶

i les duquesses indicaven als seus comptadors la necessitat de fer una atenta supervisió de la fàbrica en l'aspecte comercial, "asistiendo a ella y dándoles luz de lo que hubieran de ejecutar así en comprar y vender y las demas disposiciones del Principal manejo". Malgrat aquestes disposicions, l'octubre de 1692 es donava notícia de les males vendes realitzades pels flamencs¹¹⁷.

La situació financera d'aquests fabricants esdevingué crítica, atrapats entre la manca de finançament extern, els elevats costos de producció i les males vendes. Aquesta sèrie de problemes fèien que no poguessin comprar llana fina - treballaven en bona mesura amb llana "de caídas"- i que no disposessin ni tant sols d'una premsa¹¹⁸. Tot plegat motivà l'abandó de la vila, probablement en direcció a Plasencia, per part d'alguns dels flamencs i el canvi d'estatus -ara com a

¹¹⁴A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños...", pp. 11-12

¹¹⁵A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños...", p. 10

¹¹⁶A.H.N., Osuna, leg. 259, exp. 28-4

¹¹⁷A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños...", p.12

¹¹⁸A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños...", p. 11

oficials en els tallers de fabricants naturals- dels flamencs que es quedaren¹¹⁹.

2.2.3- La política de foment ducal durant el segle XVIII.

Malgrat el fracàs de la primera contrata amb mestres estrangers, a partir de 1700 aproximadament trobem nous artesans flamencs treballant a la vila.

També en aquesta ocasió la intervenció de la Casa ducal fou indirecta, excepte en algunes iniciatives menors, com el taller de sempiternes. Alguns d'aquests mestres flamencs eren fabricants independents; altres oficials que treballaven pels primers. La Casa ducal no tornà, però, a actuar com a "empresària", encara que tutelà estretament, a través d'un superintendent de fàbriques, els negocis dels flamencs. Aquest sistema perdurà fins els anys vint del segle XVIII. Després d'aquesta data, la intervenció ducal en la indústria fou molt menor i més esporàdica.

El 16 de setembre de 1707, Juan Bisson, flamenc, superintendent nomenat pel Duc per totes les qüestions relacionades amb les fàbriques, redactà un informe en el que especificava què calia i què havia fet per a la permanència de la fàbrica de draps i la de sempiternes¹²⁰. A través d'aquest document ens podem aproximar a algunes de les característiques de la intervenció ducal en la fàbrica de draps de la vila.

¹¹⁹ Davant el fracàs de les fàbriques de flamencs, el gener de 1693 Juan del Carpio comunica a les duquesses que

"he introducido personas del lugar que tomen el negocio a su costa como lo han hecho y hacen, no teniendo los flamencos más intervención que la de su trabajo y recibir su sueldo y mantenerse y sustentarse con él"

Citat per A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños...", p. 12

¹²⁰ A.H.N., Osuna, leg. 258, exp. 32

Deixant de banda les petites quantitats invertides en la fàbrica de sempiternes, Bisson havia subministrat porcions de llana i havia comprat als flamencs alguns draps. Sobretot, però, la seva intervenció havia consistit en prestar als fabricants flamencs algunes quantitats que els serviren per a finançar el procés productiu. Així a Pedro Blondeaut el va socòrrer amb 1.305 rals "para que no cesase en el trabajo de su fábrica, que hubiera cesado porque no tenia blanca". Ens centrarem tot seguit en les característiques de l'actuació ducal en aquests aspectes.

a) Subministrament de llana

L'accés a les llanes fines dels ramats ducals fou un dels objectius centrals dels fabricants, flamencs i naturals, al llarg de bona part del segle XVIII. Cap el 1716 el Duc tenia el projecte de formar una nova cabana de 6.000 caps de bestiar a Béjar i Piedrahíta, la llana de la qual estaria destinada al consum de la fàbrica de Béjar¹²¹. Però aquest projecte no es degué fer realitat: els documents que recullen les quantitats de llana ducal venuda als fabricants flamencs demostren que el subministrament sempre es féu a petita escala¹²², i que els fabricants es devien assortir prioritàriament d'altres piles de llana, probablement locals o de les comarques veïnes d'El

¹²¹A.H.N. Osuna, leg 258-2, exp 55

¹²²Tenim notícies fragmentàries sobre el subministrament de llana ducal als fabricants flamencs. El setembre de 1702, Pedro Blondeaut s'obligava a pagar al Duc l'import de 28 roves i 19 lliures de llana (A.H.N., Osuna, leg. 258, exp. 32); l'octubre de 1703 s'informa que l'any anterior els flamencs havien utilitzat, entre tots plegats, 150 roves de la pila ducal (A.H.N. Osuna, leg. 256, exp. 8); el juliol de 1707 el Duc ordena trametre a Blondeaut i Rombaut 100 roves de llana fina de la seva vila que són a Villacastín (A.H.N., Osuna, leg. 260-2, exp. 28); l'agost de 1708 es repartiren 85 roves i 9 lliures de llana fina entre 6 fabricants flamencs i 53 roves de llana de "segunda suerte" entre els mateixos fabricants (A.H.N., Osuna, leg. 258, exp. 34)

Barco de Avila, Bohoyo i Piedrahíta¹²³.

L'actitud ducal pel que fa al subministrament de llanes queda clara si descrivim el següent episodi. El 1731, els fabricants proposaren al Duc comprar-li la pila, que es suposava ascendiria a 1.700 roves. Pretenien pagar-li en tres terminis, el darrer dels quals s'hauria de fer efectiu el dia de Sant Joan de 1732. El Duc accedí a separar alguna petita quantitat per algun fabricant especialment dòcil amb les pretensions de la Casa ducal, però respongué a la demanda de compra de tota la pila negativament, tot argumentant que els fabricants

"más harían su negocio que el mío, y para ello tengo ya muchos pretendientes de esta Corte que ofrecen buen precio, y pagarla doblón sobre doblón, luego que se corte"

La pila fou venuda finalment al comerciant Pedro Irigoyen, al mateix preu que la vengués el Duc de l'Infantado i el Reial Monestir de l'Escorial, piles que segons el Duc "tienen siempre el mayor precio del Reyno"¹²⁴

b) El finançament de la producció.

Per a la implantació de noves fàbriques, el Duc havia concedit crèdit, en nombroses ocasions, als fabricants flamencs. Sens dubte, aquest fet havia estat crucial per a la continuïtat de la producció en moments crítics: el cas de Pedro Blondeaut, ja citat abans, no fou excepcional. Malgrat tot, l'estat de comptes dels flamencs amb el Duc efectuat el febrer de 1714 evidencia que, mentre aquests devien al Duc 8.903 rals i 16 mrs, el Duc els devia 11.179 rals i 30 mrs de draps que

¹²³A mitjan segle XVIII aquestes eren les principals zones d'aprovisionament de llana dels fabricants de Béjar. A.H.P.S., Protocolos, prot. 1007, fol. 35. Veure també més endavant, apartat 5.1.

¹²⁴A.H.N., Osuna, leg 260-2, exp. 28

els havia comprat, sense tenir en compte les quantitats que reclamava Pedro Blondeaut que no quedaren reconegudes per l'administració ducal¹²⁵. La documentació tractada permet observar una altra qüestió: la morositat del Duc, usual d'altra banda en l'alta aristocràcia, en el que feia referència a la satisfacció dels seus deutes vers els flamencs¹²⁶.

Després dels anys vint la concessió d'ajuts als artesans de la vila pràcticament desaparegué. Només alguns mestres que intentaren implantar la producció de nous tipus de gèneres reberen préstecs ducals en aquesta etapa. És el cas d'un artesà anglès que havia rebut 3.000 rals per a establir la fabricació de sargetes¹²⁷. Desapareguda la tutela continuada de la fàbrica per part de l'administració ducal, durant la resta del segle el Duc deixà d'intervenir en el finançament de la fàbrica, excepte en moments excepcionals, com el 1775 quan, com a resposta a una petició del gremi, deixà a aquest 120.000 rals a retornar en 8 anys sense interès com a ajut per a l'assortiment de llanes¹²⁸.

c) La intervenció en la comercialització

Els mestres flamencs comptaren amb les compres ducals per a la comercialització d'una part de la seva producció. Tenim informació seriada de les *varas* de drap venudes al Duc per part de dos fabricants, Rombaut i Pedro Blondeaut, des de 1702 a

¹²⁵A.H.N., Osuna, leg. 258, exp. 34

¹²⁶Per exemple, el 1 de juny de 1714 el Duc devia 3.429 rals i 28 mrs a un mestre flamenc; aquesta quantitat no fou abonada fins el 19 de febrer de 1716. A.H.N. Osuna, leg. 256, exp. 8. No fou fins a 1724 que el Duc pagà a l'hereder de Rombaut 8.000 rals que devia a aquest darrer. Rombaut, però havia mort l'any 1707! (A.H.P.S., Protocolos, prot. 1087, fol 114

¹²⁷A.H.N., Osuna, leg.259, exp. 28-3

¹²⁸A.M.B., Acuerdos, llib. 58 (escriptures notarials annexes)

1712. Malgrat no podem comparar la proporció de les vendes a la casa ducal en relació al total de la producció d'aquests fabricants, les dades - reproduïdes en el quadre 2.3 - mostren que la demanda ducal fou sempre poc quantiosa i que degué absorbir només una petita part de la producció dels flamencs.

QUADRE 2.3: VENDES DE ROMBAUT I BLODEAUT A LA CASA DUCAL

	ROMBAUT		BLONDEAUT		TOTAL	
	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)
1702	--	--	--	--	408,66	48
1703	272,62	31	52,75	8	325,37	39
1704	171,75	16	66,25	11	238	27
1705	49,50	13	69,75	18	119,25	31
1706	122	12	81,08	10	203,08	22
1707	140,75	20	156,50	25	297,25	45
1708	14,25	5	168,66	31	182,91	36
1709	--	--	60,25	11	60,25	11
1710	--	--	79,50	17	79,50	17
1711	--	--	73,75	12	73,75	12
1712	--	--	69,25	12	69,25	12

(1): Nombre de *varas*; (2): Nombre d'operacions de compra-venda.

(*): Rombaut mor el 1707.

FONT: A.H.N., Osuna, leg. 256, exp. 8

A part de la compra de draps, la intervenció de la casa ducal en la comercialització es centrava en proporcionar informació sobre els mercats i en la recerca de sortides per a la producció de la vila. Trobem al Duc enviant dades sobre les mesures *standard* que havien de tenir els diversos tipus de teixits per a la seva venda a Madrid¹²⁹, trametent a la vila mostres de teixits que tenien sortida a la Cort per a intentar que els artesans flamencs els reproduïssin¹³⁰, o intentant - sembla que sense massa èxit - que els draps dels flamencs

¹²⁹A.H.N., Osuna, leg. 259, exp. 28-4

¹³⁰A.H.N., Osuna, leg. 256, exp. 8

fossin venuts a Amèrica¹³¹.

Algunes de les iniciatives ducals tingueren repercussions importants. Fou el Duc qui tramità "a sus expensas y cuidado" l'autorització reial (Cèdula atorgada a San Lorenzo el 10 de juliol de 1720) per què els fabricants poguessin tenir Llotja i magatzem de draps de Béjar a Madrid¹³²; en aquest sentit, la seva actuació tingué incidència en la penetració en el que seria el principal mercat de la vila durant la primera meitat del segle.

De manera similar al que s'ha observat en la resta de dimensions de la política ducal, a partir de la dècada de 1730 el suport a la comercialització adquirí un caràcter molt esporàdic. Tot i així, no fou inexistent i, en algunes ocasions, tingué repercussions rellevants. A mitjan segle, trobem al Duc intercedint -sense èxit- per què es concedís a la fàbrica de Béjar un *asiento* per a suministrar draps a la Casa Reial i a les Reials Guàrdies, i per que el Gremi de Comerciants de Madrid signés una contrata amb la fàbrica de Béjar¹³³. D'altra banda, el 1789 la companyia gremial de fabricants signà contrata per a assortir de draps a les Reials Guàrdies Walones i Espanyoles i aconseguí d'aquesta manera un mercat que tindria llarga continuïtat¹³⁴. En la consecució d'aquesta contrata hi devia influir decisivament el fet que el

¹³¹El juliol de 1719 el Duc entregà mostres de drap fi de Béjar a un comerciant gadità, el qual donava poques esperances, però prometia

ver y tantear si a los precios que V.Exa. pone al pie de dichas muestras se pueden beneficiar (...) o en esta (Cádiz) o navegarlos para Indias"

A.H.N., Osuna, leg. 260-2, exp. 28

¹³²A.H.P.S., Protocolos, prot. 1083, fols 203-204

¹³³A.H.P.S., Protocolos, prot. 1009, fols 394-395 i 282-283

¹³⁴A.H.P.S., Protocolos, prot. 1039, fols 359-360. Els fabricants de Béjar assortiren a aquestes Reials Guàrdies almenys fins a finals del segle XVIII. Aquesta contrata profunditzà la vinculació de la fàbrica de Béjar amb l'exèrcit, una vinculació que fou determinant per aquest centre draper durant el segle XIX.

Duc de Béjar -aleshores ja Duc d'Osuna- fos justament coronel del Regiment de Guàrdies Espanyoles.

.....

Com es desprèn de l'anterior descripció de la política senyorial de foment de la indústria, les sumes invertides per la Casa ducal en ajuts als fabricants foren sempre de poca importància i en tots els casos es tractà de quantitats entregades en qualitat de préstec i no a fons perdut. Hem vist que, d'altra banda, la casa ducal era morosa en el pagament de les porcions de draps que comprava als fabricants flamencs. Per tant, les afirmacions grandiloqüents del Duc de Béjar en la dècada de 1730 segons les quals havia gastat en ajuts als fabricants de 100 a 200 mil ducats no tenen cap mena de fonament¹³⁵

En la qüestió de la venda de llana fina de la seva pila, la casa ducal mantingué una actitud similar. Malgrat concedia als fabricants l'adquisició de petites porcions de llana, no estava disposada a sacrificar ni una part dels seus ingressos ni la seva liquidesa venent a uns fabricants que pagarien probablement un preu més baix que el que el Duc podia obtenir en el mercat i que, amb tota seguretat, només podrien abonar el conjunt de la pila a terminis. Però, malgrat els ajuts del Duc foren de poca importància, sobretot si els considerem des del punt de vista de l'economia ducal, probablement aconseguiren que l'activitat dels flamencs no cessés en moments crítics durant els primers quinze anys del segle XVIII.

¹³⁵ La referència als 100.000 ducats gastats en la fàbrica es troba en una carta del Duc als seus comptadors, en la que es queixa dels fraus comesos per alguns fabricants (citats per A. Martín Lázaro, art. cit. p. 31); la menció als 200.000 ducats la formula el Duc en una petició al Rei que tenia com a objectiu obtenir permís per a establir un seminari de jesuïtes a Béjar, destinat a assistir espiritualment als treballadors estrangers (citats per A. Domínguez Ortiz, *Sociedad y estado...*, p. 185). Aquests documents, per les seves característiques d'escassa fiabilitat, han servit a la historiografia local de Béjar per a magnificar el paper del Duc en la història industrial de la vila.

Més important per al futur de la indústria llanera a la vila fou, potser, la intervenció ducal en la comercialització. L'interés dels ducs per la indústria local contribuï en aquest sentit a disminuir els costos de transacció i negociació dels fabricants, fent possible l'accés a mercats importants, com el madrileny o, sobretot a finals del segle, el mercat militar.

Capítol a part mereixen els efectes de l'atracció d'artesans estrangers, peça fonamental de la política ducal.

2.3 - El paper dels artesans flamencs en la difusió de tècniques.

La immigració de tècnics estrangers no era un fenomen aïllat en l'Espanya del segle XVIII. La política estatal d'atracció d'especialistes estrangers formà part, com és sabut, d'un intent de desenvolupament del sector tèxtil llaner seguint la via de la imitació dels gèneres produïts a Anglaterra, França o Flandes. L'objectiu era superar el predomini de la producció de teixits molt barats, destinats al consum pagès, i la forta presència de la draperia d'importació en el mercat interior¹³⁶. Tot i els seus èxits puntuals, aquesta política, portada a terme sobretot en el marc de les fàbriques reials, no logrà una transformació substancial de les característiques de l'oferta tèxtil llanera en l'interior peninsular¹³⁷.

Per a analitzar el paper dels artesans estrangers arribats a Béjar sota la protecció de la Casa ducal, cal primer de tot intentar quantificar-los. El quadre següent resumeix els

¹³⁶J.C. La Force, The development of the Spanish textile industry..., pp. 68-87; A. González Enciso, Estado e industria..., pp. 538-557; J. Everaert, "L'implantation de manufactures textiles flamandes en Espagne à la fin du XVIIe siècle", Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome (Miscellanea Charles Verlinden), XLIV, 1974, pp. 255-269.

¹³⁷J.C. La Force, The development of the Spanish textile industry..., pp. 80-82

cognoms dels homes estrangers no portuguesos instal·lats a la vila des de finals del segle XVII fins a 1753¹³⁸:

QUADRE 2.4: FAMÍLIES ESTRANGERES RESIDENTS A BÉJAR (1691-1753)

NOM PRIMER MEMBRE DE LA FAMÍLIA	ANY INICIAL	ANY FINAL	PROCEDÈNCIA
JUAN BISSON *	1691	1753	FLANDES
FRANCISCO SIMONI *	1691		BRUSSEL.LES
PEDRO ROSEL *	1691	1753	PICARDIA
TOMAS ROMO *	1691		BRUSSEL.LES
MIGUEL DE SONT *	1699		HOLANDA
GUILLERMO RASQUIN *	1699	1753	MALINAS
DIONISIO DE YUN *	1699	1753	MALINAS
ANTONIO LOBEL *	1700	1753	ROUBAIX
PABLO PARENSI *	1700		
JUAN VANDENBERG *	1700		
JUAN BAUTISTA LORMIEL	1701	1753	PARIS
MICHAEL ROMBAUT *	1701	1707	MALINAS
ESTEBAN BRUCOFREE *	1701	1753	BISBAT COLONIA
PEDRO BLONDEAUT *	1701	1743	MALINAS
ANTONIO TIRI *	1704	1729	LIER
JUAN ASBORT *	1704	1725	ANGLATERRA
PEDRO MARGAU *	1704		
DIONISIO MUBAK *	1704	1753	BISBAT COLONIA
ALEJANDRO RAMI *	1704	1753	MALINAS
JUAN BANERDEN *	1704	1753	MALINAS
JORGE MELUIS *	1710	1753	BRUSSEL.LES
JOSE LOSUEN *	1710		WERVIQ
GUILLERMO CUOCRAS *	1710	1722	FLANDES
DIEGO CAREL *		1714	
J. RODULFO DE ECLAR *	1715	1753	BISBAT CONSTANÇA
ANTONIO BUTILLER	1716		FRANÇA

¹³⁸El quadre següent presenta alguna petita diferència amb el presentat a R. Ros Massana, "Migraciones artesanas...", pp. 194-195.

NOM PRIMER MEMBRE DE LA FAMÍLIA	ANY INICIAL	ANY FINAL	PROCEDÈNCIA
JUAN GALAO	1716	1753	AUVERNIA
JUAN DE LATREL *	1717		
JOSE VILLAR *	1719		NAMUR
MR. DE LA ROCA *	1719		FRANÇA
JOSE FELIZ	1721		CLERMONT-FERRAND
JUAN BAUER *	1724		
JUAN SIMON *	1724	1725	FRANÇA
BERNARDO MAYOR	1725	1730	MENEN
MR. CALLORT *	1725		
JUAN CORTES WIMILLS *	1725	1744	ANGLATERRA
SANTIAGO ROSI	1726		
CRISTOBAL GOR *	1726		ANGLATERRA
JUAN BENTURA *	1732		FRANÇA
BARTOLOME MET *	1733	1753	FLANDES
ANDRES DE BARSELEM *	1734		
FRANCISCO SILVESTRE	1738		FRANÇA
JUAN LIDON	1741	1753	FRANÇA
ENRIQUE JOSE OTAR *	1741		LIER
GUILLERMO COLIN *	1746		DUBLIN
VICENTE BARRALLER *	1752	1753	FRANÇA

TOTAL FAMÍLIES: 46

Nota: Els assenyalats amb asterisc són els que sabem que estaven ocupats en la draperia. Les dates inicials i finals indiquen només el període mínim de residència d'aquestes famílies a la vila, ja que es refereixen als anys primer i darrer en que hem trobat referències a aquests individus o als seus descendents directes.

FONTS: Arxius de les parròquies de Santa María, San Juan i El Salvador de Béjar, Libros de casados, 1691-1753; A.H.N., Osuna, leg. 256-263; A.H.P.S., Protocolos, prot. 642-645, 751-778, 857-875, 916-928, 991-1009, 1069-1096; A.M.B., Acuerdos, llib. 15-36; A. Martín Lázaro, art. cit.

El quadre anterior permet efectuar algunes observacions. En primer lloc, malgrat no podem comparar el total de les

famílies estrangeres amb la població de la vila, ja que no disposem d'informació suficient, el nombre de 'flamencs' arribats a Béjar demostra que la immigració estrangera no fou un fenomen d'importància negligible. En segon lloc, indica que el moment de màxima afluència d'artesans estrangers es situa aproximadament en els primers quinze anys del segle XVIII. Finalment, el quadre demostra que el grau de permanència fou notable, malgrat sabem que alguns artesans que apareixen en la llista marxaren de Béjar al cap de poc temps d'haver arribat¹³⁹.

Cal preguntar-se com s'integraren aquestes famílies en la vila i, per tant, quina influència van poder tenir en la transmissió de tècniques. Els llibres de casats de les parròquies de Béjar ens poden ajudar a esbrinar aquesta qüestió. El quadre següent resumeix les informacions sobre l'emparentament dels artesans flamencs amb la població local:

QUADRE 2.5: MATRIMONIS DELS ESTRANGERS I ELS SEUS DESCENDENTS SEGONS ORIGEN DEL CÒNJUGE (1700-1753)

HOME DONA	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	TOTAL
(1)	11	0	2	2	1	16
(2)	1	1	12	7	2	23
(3)	9	14	--	--	--	23
(4)	6	8	--	--	--	14
(5)	0	0	--	--	--	0
TOTAL	27	23	14	9	3	76

(1): Estrangers; (2): Descendents d'estrangers; (3): Naturals de Béjar; (4): Espanyols o portuguesos no naturals de Béjar; (5): Individus de naturalesa desconeguda.

FONT: Arxius de les parròquies de Santa Maria, El Salvador i San Juan de Béjar, Libros de casados, 1700-1753. Totes les dades de matrimonis de la parròquia del Salvador que s'utilitzaran al llarg d'aquesta tesi procedeixen de les còpies en microfilm existents al C.C.S.A. d'Almendralejo (Badajoz)

¹³⁹Ja el juliol de 1693 alguns artesans flamencs que havien arribat un o dos anys abans marxaren de la vila; així ho indica el fet que, entre els papers de l'arxiu de la casa ducal, Martín Lázaro cita una "Memoria de los trastos que se hallaron de los flamencos que estuvieron en esta villa", A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños...", p.13

El quadre 2.5 mostra que, d'entre els 76 matrimonis celebrats a la vila en els que al menys un dels cònjuges era estranger o descendent d'estrangers, només en 13 casos ambdós contraients eren de procedència estrangera. El grau d'endogàmia es distribuï, però, molt desigualment en el temps. Així, mentre les pràctiques endogàmiques apareixen amb força entre els estrangers de primera generació, l'enllaç amb cònjuges de la vila és absolutament predominant entre els seus descendents.

Malgrat els llibres de casats no informen sobre la professió dels nuvis, altres fonts permeten realitzar algunes observacions. Podem establir tres grups entre els estrangers que apareixen en el quadre 2.4. Un primer col·lectiu el formen els tintorers que limitaven la seva activitat a oferir els seus serveis en el tint ducal. Aquest grup és reduït (cinc estrangers dels que apareixen en la llista) i està format per individus que romangueren poc temps a la vila. Un segon grup el formen els treballadors per compte d'altri, entre els que es troben tant famílies que arrelaren a la vila, com altres que residiren poc temps a Béjar. Un tercer col·lectiu, important perquè els individus que el formen s'integraren plenament en la població, és el dels fabricants. Abans de 1720, els flamencs eren majoria entre el reduït grup de fabricants especialitzats en gèneres fins¹⁴⁰. El 1728 vuit flamencs es comptaven entre els 39 fabricants de la vila i quatre d'ells mantenien un volum de producció important, ja que feien treballar de quatre a cinc telers cada un¹⁴¹.

En la següent generació, en l'època del Cadastre

¹⁴⁰El 1720 hi havia 12 fabricants de draps fins, dels quals 8 eren estrangers (A.H.P.S., Protocolos, prot. 1083, fols 131-132, 182-183 i 203-204). Els pocs fabricants de draps fins naturals de Béjar que existien en aquella data s'havien iniciat en aquesta activitat a finals de la dècada anterior. A.H.N., Osuna, leg. 258, exp. 31.

¹⁴¹A.H.N., Osuna, leg. 260-2, exp. 27

d'Ensenada, els descendents d'aquests estrangers continuaven majoritàriament vinculats a la draperia, com a fabricants o com a artesans. Alguns d'ells s'havien inserit en àmplies xarxes familiars, encara que en aquest terreny es registren notables diferències entre les diverses famílies flamenques. Així, mentre els Meluis i, sobretot, els Banerden-Yun havien entrat a formar de complexes trames familiars de fabricants¹⁴², els Lobel, Rosel, Rasquin o Lormiel limitaven els seus enllaços als establerts amb alguns artesans pobres de la fàbrica.

Per tant, el volum relativament important d'estrangers residents a Béjar, la permanència prolongada d'un bon nombre de famílies a la vila i, en alguns casos, l'establiment de sòlides relacions familiars amb sectors artesans locals, revelen que els flamencs devien jugar un paper no negligible en la formació de la força de treball i de l'empresariat de la vila de Béjar.

Però, quines tècniques contribuïren a difondre els estrangers? Sabem que els primers flamencs que arribaren el 1691 pretenien establir la fabricació de gèneres d'estam, tipus "new draperies". Sembla, però, que aquest nou tipus de producció no arrelà a la vila. Els artesans arribats aproximadament entre 1700 i 1715 només de manera molt marginal es dedicaren a la fabricació d'aquest tipus de gèneres; en

¹⁴²La família Meluis, de la qual no en quedava cap descendent masculí directe el 1753, havia emparentat amb el fabricant Salvador Yagüe a través del matrimoni d'aquest, celebrat el 1734, amb Josefa Meluis, filla de Juan Luis Meluis. La trama familiar de Salvador Yagüe comprèn dos cunyats fabricants i un cardador, i un germà teixidor. Els descendents de Salvador Yagüe i Josefa Meluis es comptaran entre els principals fabricants de la vila a finals del segle XVIII i primera meitat del XIX. Quant als Banerden, les seves xarxes familiars són més complexes. Juan Banerden, fabricant el 1753 i fill de Juan Banerden i Juana de Yun, estava emparentat doblement, com a fillastre i com a gendre amb Bernardo López Gutiérrez, fabricant que ocupava, a mitjan segle XVIII, una posició destacable en la vida econòmica i política local. Juana de Yun, vídua, havia contret segones núpcies el 1736 amb Bernardo López Gutiérrez, també vidu i pare d'una noia, Isabel, que casarà anys després, el 1748, amb Juan Banerden fill. Una filla del primer matrimoni de Juana de Yun es casà també amb un fabricant, Manuel Sánchez Masedo. El 1753, Bernardo López Gutiérrez, padastre i sogre de Juan Banerden, tenia almenys dos cunyats fabricants: Jerónimo Sánchez Cerrudo i Diego Hernández de Medina.

canvi, tot sembla indicar que els fabricants flamencs més importants aviat s'especialitzaren en draperia fina, el tipus de producció que tingué continuïtat a la vila i que a mitjan segle XVIII era predominant. Sembla a més que les habilitats tècniques d'aquests mestres flamencs es centraven en bona part dels casos en el tintatge, al contrari que els primers estrangers arribats el 1691. La major part d'ells eren, alhora que fabricants, tintorers o hàbils en el secret de les tintures. Rombaut, Tiri, Banerden, Bucoffre o Rodulfo de Eclar eren tintorers alhora que fabricants¹⁴³. Pedro Blondeaut i Alejandro Rami eren citats en les fonts com a entesos en tintures¹⁴⁴. La gran varietat de colors dels draps venuts per Rombaut i Blondeaut durant el període 1702-1712, que contrasta amb el monocromatisme de les peces produïdes en la fàbrica ducal entre 1669 i 1676, mostra que es degueren produir innovacions en aquest terreny¹⁴⁵.

Els ensenyaments dels flamencs en el camp de les tintures tingueren efectes sobre la qualificació dels fabricants naturals en aquest terreny. Així, malgrat que les lleis del regne prohibien reunir l'ofici de fabricant amb el de tintorer, a mitjan segle XVIII alguns fabricants de la vila eren entesos en qüestions de tintures i, segons s'afirmava, aquest fet tenia relació amb els ensenyaments dels flamencs¹⁴⁶. La Casa ducal

¹⁴³A.H.N., Osuna, leg. 263, exp. 40

¹⁴⁴Per això, el 1715, el Duc els autoritzà a tenyir al tint ducal sense intervenció del tintorer. Citat per A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños...", p.18

¹⁴⁵Malgrat el color predominant dels draps venuts per Rombaut i Blondo era el negre (un 30 per 100 de les vares identificades), aquests dos fabricants vengueren peces d'almenys 21 colors durant aquest període. El llistat és el següent: a més del negre apareixen el musc, gris, perla, blau, grana, escarlata, anbar, cafè, color de teula, acanelat, diversos tons de vermell, blanc, platejat, pell de rata, acastanyat, rosa, pard, "ceniciento", aplomat i "flor de romero". A.H.N., Osuna, leg. 256, exp. 8.

¹⁴⁶A.H.N. Osuna, leg. 263, exp. 34

permetia sovint als fabricants hàbils en tints tenyir pel seu compte en les calderes ducals - encara que sempre sota la vigilància del *fiel* -, circumstància que possibilità la continuïtat al llarg de generacions d'aquestes habilitats. El fet que els flamencs entesos en tints fossin alhora fabricants també contribuï probablement a la continuïtat dels seus ensenyaments. Mentre els tintorers eren en la major part dels casos tècnics itinerants¹⁴⁷ que, a més de guardar gelosament el secret de les tintures, establien pocs vincles amb la població local, la lògica del fabricant-tintorer era la de l'assentament i la difusió de coneixements en el marc de la família; una família que, justament per la seva permanència prolongada a la vila i per l'estratègia d'establiment de vincles de parentesc amb altres fabricants, tendia a ser més àmplia que la del tintorer especialitzat, i per tant, més àmplia podia ser també la difusió de les tècniques de les tintures.

2.4- Els interessos industrials de la Casa ducal.

Hem descrit l'actuació 'industrialista' de Duc de Béjar; cal ara discutir les seves raons. Intentant matisar la importància que els historiadors locals de Béjar havien atribuït a les activitats de foment de la indústria per part de la casa ducal, Pedro García Martín ha vinculat les motivacions dels ducs de Béjar a un paternalisme econòmic propi de senyors feudals que

"carentes de la mentalidad inversora del capitalismo

¹⁴⁷Un cas particular que il·lustra aquesta qüestió és el de Vicente Barraller, tintorer francès que durant els anys quaranta havia treballat pels principals fabricants de Terrassa, el 1753 exercia l'ofici a Béjar i en els darrers anys cinquanta s'havia traslladat a Alcoi. J.M. Benaul Berenguer, La indústria tèxtil llanera a Catalunya..., vol I, p. 365; A.H.N., Osuna, leg. 262, exp. 42.

en ciernes, lo que hacían era distraer una pequeña parte de sus fondos patrimoniales para ocupar en una actividad secundaria a los súbditos de sus estados"¹⁴⁸

En aquesta interpretació es suggereix que l'interés de la casa ducal no tenia motivacions econòmiques directes -és a dir, no tenia com a rerafons l'intent d'augmentar les rendes-, sinó que es tractava d'una actuació vinculada a qüestions tals com la "mentalitat" de la classe feudal, que, en tot cas, intentava mantenir, a través d'actuacions paternalistes, l'ordre social en l'estat senyorial. Aquí sostindré una interpretació diferent: si bé, les quantitats invertides pels Ducs eren reduïdes, la seva actuació responia a una clara estratègia destinada a incrementar els ingressos que rebia de l'estat senyorial de Béjar. Per tal de fonamentar aquesta afirmació cal analitzar els interessos ducals en la draperia de la vila.

El quadre següent mostra la composició de l'ingrés senyorial a la vila de Béjar a mitjan segle XVIII:

QUADRE 2.6: COMPOSICIÓ DELS INGRESSOS DE LA CASA DUCAL A LA VILA DE BÉJAR (1753)

	RALES	%
PRODUCTE TERRES *	2.689	3,6
LLOGUERS CASES	2.180	2,9
ALCABALAS	42.831	57,7
TERCIAS	10.789	14,5
INSTAL.LACIONS TEXTILS	13.702	18,4
-tint	12.002	
-batan	1.700	
DRETS SENYORIALS	2.085	2,8
TOTAL	74.276	100,0

(*) El *Libro del Mayor Hacendado* proporciona el producte brut generat per les terres de propietat ducal. Per a reduir-lo a les quantitats percebudes en concepte de renda, es pot seguir el criteri d'Analcric, que divideix el valor cadastral per 4. (J-P. Analcric, "La part des seigneurs dans la province de Salamanque au XVIIIe siècle", *Actas del Congreso de Historia rural, siglos XV al XIX*, Madrid, 1984, p. 724). Davant els dubtes que aquest criteri ha suscitat a altres autors que han estudiat recentment aquesta font en la

¹⁴⁸ P. García Martín, "Los paños de Béjar. Manufacturas textiles en el siglo XVIII", *Historia* 16, núm. 166, 1990, p. 46

provincia de Salamanca¹⁴⁹, he optat per a presentar les dades del "Mayor Hacendado" sense cap tipus de manipulació¹⁵⁰.

FONT: A.G.S., Dirección General de Rentas. Primera remesa. Libro del Mayor Hacendado de la provincia de Salamanca, leg. 536.

En l'època del Cadastre, el Duc obtenia una part important dels seus ingressos de la possessió d'instal·lacions industrials: un batan, cedit en arrendament, i sobretot el tint administrat directament per la comptaduria ducal. La major part dels seus ingressos procedien, però, de l'*alcabala* -que es degué veure potenciada per la presencia de la draperia a la vila- i en menor mesura de les *tercias*. Per contra, tant els drets senyorials pròpiament dits - *yantar*, *martiniega*, *mostrencos* - com la renda de la terra tenien una importància molt menor.

Que, donada aquesta composició de la renda, l'aposta per la indústria local constituïa una estratègia econòmica sembla una deducció lògica. S'encarreguen, a més, de ratificar-ho els els propis contemporanis. El testimoni més explícit és potser el de Sebastián de Potestad, un dels administradors de la Casa ducal a Béjar. El desembre de 1730, en un moment de forta crisi de la draperia a la vila, Potestad recordava al Duc la importància del manteniment de la fàbrica per a la hisenda ducal; argumentava que

"el consumo de carne, vino, tocino y otras cosas de vestir es mucho para tanta gente (ocupada en la draperia) y que ello produce tributo a V.E. y que si falta (la fàbrica) habrá bastante para el pueblo con tienda y media y ahora hay ocho que contribuyen"¹⁵¹

¹⁴⁹R. Robledo, M.P. Brel, L.E. Espinoza, "El "Mayor Hacendado" en la provincia de Salamanca (1753)", Salamanca. Revista de Estudios, 33-34, 1994, pp. 362-363.

¹⁵⁰Corregeixo així les dades presentades a l'article "Migraciones artesanas...", p. 202 i al llibre La industria lanera de Béjar..., p. 52.

¹⁵¹A.H.N., Osuna, leg 260-2, exp. 28

El drenatge d'una part de les rendes generades per la draperia cap a les arqueducals generà, però, problemes i discussions al llarg del segle XVIII. La Casa ducal hagué de portar a terme una decidida política de defensa i definició - sovint de modificació- dels seus drets i regalies.

2.4.1- El monopoli sobre el tint.

Com hem vist, un primer factor que explica l'interés ducal en el creixement industrial de la vila és l'intent d'incrementar els ingressos del tint. Mentre els anys setanta del segle XVII el tint ducal reportava uns 2.500 rals anuals, a mitjan segle XVIII, el Duc percebia entorn de 12.000 rals anuals d'aquesta instal·lació, administrada directament. Abans, però, de poder-se aprofitar per aquesta via del creixement industrial de la vila, el Duc procedí, des de finals del segle XVII, a imposar el seu monopoli sobre aquesta fase del procés productiu.

Desconeixem el nombre d'instal·lacions per a tenyir existents a Béjar a finals del segle XVII. En tot cas, però, és segur que la casa ducal, malgrat ser propietària d'un tint, no gaudia del monopoli sobre aquesta fase del procés productiu; és precisament en aquestes darreres dècades del segle que podem datar l'inici de l'ofensiva destinada a assolir aquest monopoli. Els anys setanta del segle XVII, la duquessa Teresa Sarmiento retingué en una presa les aigües del Cuerpo de Hombre, desviant-les cap al tint i batan ducals i perjudicant clarament els amos d'un batan i tint de la mateixa rivera del riu, els quals es quedaren sense aigua durant l'estiu. Segons reconegueren, anys més tard, fonts favorables a la casa ducal, a partir d'aquell moment el tint i batan perjudicats per les

obres ducals pràcticament cessaren en la seva activitat; pel que fa al tint, aquestes mateixes fonts afirmaven que, durant l'estiu,

"si algunas trapadas hacían en dicho tinte era a fuerza de brazos sacando el agua con cántaros o calderos de una regadera que baja de la Corredera para el riego de las huertas de aquel paraje"¹⁵²

Un cop aconseguida la ruïna d'aquestes instal·lacions, Doña Teresa Sarmiento sembla que obligà als seus posseïdors a vendre la caldera i a instal·lar-la en el tint ducal. Tal com afirmava el 1712 un membre de l'oligarquia local que estava pledejant -per qüestions sobre l'ús de l'aigua- contra la casa ducal, aquests fets responien a l'intent de Teresa Sarmiento de no permetre l'existència de cap altre tint, al marge del ducal, a Béjar¹⁵³.

No podem datar amb precisió el definitiu establiment del dret privatiu sobre el tint; en tot cas el 1719 aquest ja era plenament vigent¹⁵⁴. Només en alguns casos el Duc concedí excepcions al monopoli. Així, fins a la seva mort el 1707, el tintorer i fabricant flamenc Rombaut disposà d'una caldera d'estany pròpia per a tenyir granes. El 1712 el Duc manà situar la citada caldera en el tint ducal, pagant-la a l'hereder del flamenc a preu de cost¹⁵⁵. Durant tota la primera meitat del segle, el Duc només atorgà una segona excepció a la norma privativa. El 1719 concedí a Juan Téllez, comptador de la Casa i fabricant de draps fins, el privilegi de poder tenyir granes pròpies en les instal·lacions del tint ducal, sense pagar cap

¹⁵²A.H.N., Osuna, leg 260, exp. 6

¹⁵³*ibidem*

¹⁵⁴A.H.N., Osuna, leg 258, exp. 39

¹⁵⁵A. Martín Lázaro, art. cit. p. 16; A.H.N., Osuna, leg. 258, exp. 31

tipus de dret al senyor¹⁵⁶. El 1723 li permeté instal·lar una caldera pròpia per a tenyir les seves granes, però no les d'altres fabricants, en una habitació annexa al tint ducal¹⁵⁷. El privilegi de Téllez, que el 1739 vinculà el seu tint, perdurà fins a 1767, quan la Casa ducal el comprà al seu hereder; almenys des de 1753, però, aquesta instal·lació estava en desús¹⁵⁸. El privilegi concedit a Téllez responia a l'intent d'afavorir a un home fermament vinculat a la Casa ducal dins el grup dels fabricants, però el seu caràcter excepcional quedava ben definit: Téllez només podria tenyir granes pròpies i mai cap d'aliena en la seva caldera; alhora, per a la tintura d'altres colors, hauria d'acudir, com els altres fabricants, al tint ducal.

El monopoli ducal sobre el tint limità sens dubte el creixement de la producció a la vila. Els testimonis que presentaré recullen aquest fet i mostren que els problemes es devien iniciar sobretot a partir de mitjan segle XVIII. Ja l'agost de 1748 els fabricants demanaven al Duc la construcció d'una nova caldera, argumentant que:

"con el motivo de ser muchos y aumentarse cada día más no pueden todos teñir sus lanas y paños necesarios en las calderas que hay en los tintes de V. Exa. (...) dando lugar a que tiña sólo una trapada el que necesita tres según sus telares y comercio por que toque a todos; resultando de aquí parar muchos algún tiempo siendo esto de notable perjuicio a los fabricantes y a las alcabalas de S. Exa."¹⁵⁹

Malgrat en resposta a aquesta petició es construí una caldera

¹⁵⁶A.H.N., Osuna, leg. 258, exp. 39

¹⁵⁷ibidem

¹⁵⁸A.H.N., Osuna, leg 258, exp. 39; Béjar 1753..., p. 64

¹⁵⁹A.H.N., Osuna, leg. 264, exp. 27

grossa¹⁶⁰, els problemes de capacitat del tint senyorial reapareixen al cap de pocs anys. Així, el 1758 els comptadors escrivien al Duc que calia una nova ampliació dels tints

"a causa del aumento (de) la fábrica, por cuyo motivo se quejan muchos de sus individuos de que paran los obradores, anunciando que de aquí adelante será mayor esta falta porque con ocasión de la baja que experimentan en el precio de las lanas, se han animado a comprar mayores porciones"¹⁶¹

No sabem si aquesta darrera ampliació tingué lloc, però, en tot cas, els problemes amb la capacitat del tint perduraren durant els anys següents. En tenim diverses notícies. Quan Juan Hernández, teixidor, estava essent processat pel motí de l'abril de 1766, argumentava en la seva defensa que mesos després del citat motí havia marxat de la vila en direcció a Segovia, no pas per a fugir de la justícia -tal com argumentava el fiscal- sinó per a buscar-hi feina. Li calia anar a Segovia perquè la fàbrica de Fulgencio Hernández Bueno en la que treballava havia deixat els operaris aturats durant un mes degut a "no tener lanas teñidas para su fábrica". En el mateix judici, Hernández Bueno testificà que era cert que aturà les operacions degut a aquesta causa¹⁶². Devien ser també els problemes amb la capacitat dels tints els que motivaren que alguns fabricants intentessin eludir el monopoli ducal tenyint fora de la vila o en calderes pròpies, o que vulneressin les normatives de seguretat del tint ducal tenyint de nit¹⁶³. No

¹⁶⁰ibidem

¹⁶¹A.H.N., Osuna, leg. 263, exp. 14

¹⁶²A.H.N., Consejos, leg. 467, núm. 6

¹⁶³El 1759, Diego Hernández de Medina portà a tenyir un drap a Hervás, fet que motivà la imposició d'una multa al citat fabricant i l'advertència ducal a la Junta de Fabricants (A.H.N., Osuna, leg. 260-2, exp. 34); el 1772, Antonio Rodríguez de Lucía tenyí llana en una caldera a casa seva i fou multat pel corregidor (ibidem); el 1770 Francisco Sánchez de Ocaña, tenyí algunes peces de nit en el tint, desobeint la prohibició ducal (A.H.N., Osuna, leg. 263, exp. 18)

és estrany que quan Diego López demanava el 1782 títol de Fàbrica Reial per al seu establiment un dels privilegis més importants que sol·licitava -i que li fou concedit- era poder establir tint pel seu compte, on podés tenyir draps propis i alièns¹⁶⁴

El monopoli ducal sobre el tint tingué, probablement, bona part de responsabilitat en l'escàs creixement de la producció de la vila des de mitjan segle fins els anys 80, tant directament, restringint la capacitat productiva de la draperia bejarana, com indirectament, limitant la diversificació de colors i l'experimentació en aquesta matèria, i dificultant així la capacitat d'adaptació de la indústria a les demandes del mercat. El 1773 el gremi de fabricants s'autoimposava un sistema de repartiment de colors entre les diverses empreses.¹⁶⁵ El 1776 reconeixia que "la falta de consumo de los paños consiste en no hacerse en ella colores extraordinarios"¹⁶⁶. L'escassetat de calderes i tines, que dificultava els canvis de colors en la tintura de peces successives, no devia ser aliena a aquest problema.

El 1782 la concessió per part de la Junta de Comerç de privilegi al fabricant Diego López per a establir tint pel seu compte, en el que pogués tenyir draps propis i alièns¹⁶⁷, dinamità en la pràctica el monopoli ducal. A part de Diego López, altres fabricants lograren construir tint a partir d'aquell moment. Així, quan el 1787 es redactà l'inventari *post-mortem* del fabricant Francisco Sánchez de Ocaña, entre els

¹⁶⁴A.G.S., Consejo Supremo de Hacienda. Junta de Comercio y Moneda, leg. 249-3

¹⁶⁵A.H.P.S., Protocolos, prot. 1025, fols. 246-253

¹⁶⁶A.H.P.S., Protocolos, prot. 1027, fols 297-298

¹⁶⁷A.G.S., Consejo Supremo de Hacienda. Junta de Comercio y Moneda, leg. 249-3

seus béns s'assenyalava "una oficina de tinte (...) con su caldera nueva de estaño que se halla construido de nuevo y guiadas las aguas"¹⁶⁸. El juliol de 1792 trobem un altre fabricant, Salvador Rodulfo, que posseïa ja tint propi¹⁶⁹. D'altra banda, el 1789 el gremi arrendà el tint ducal, modificant així la llarga tradició d'explotació directa d'aquesta instal·lació¹⁷⁰. Probablement, sota l'arrendament del gremi els fabricants actuaren amb més llibertat en la quantitat de llana a tenyir per trapada i en l'horari a efectuar l'operació, augmentant d'aquesta manera la capacitat productiva de les instal·lacions ducals. Tanmateix, i malgrat la desaparició del monopoli, la casa ducal continuà mantenint una de les seves cases-tint almenys fins a mitjan segle XIX¹⁷¹.

2.4.2- La transformació dels drets sobre l'ús de l'aigua.

Si sobre el tint la casa ducal logrà imposar el monopoli, no succeí el mateix en el cas dels batans. Probablement les característiques dels amos d'aquestes instal·lacions - significats membres de l'oligarquia local- fou un factor que dissuadí a la Casa ducal d'iniciar una ofensiva en aquest sentit. D'altra banda, les elevades inversions en nous batans

¹⁶⁸A.H.P.S., Protocolos, prot. 1037, fols 618-645

¹⁶⁹Es tracta d'un edifici que "consiste en las oficinas necesarias para tinte con los peltrechos correspondientes de tintes y dos calderas grandes, una de estaño para teñir granas y una de cobre para los demás colores". L'edifici, que també conté un batan, es valora en 40.000 rals. A.H.P.S., Protocolos, prot. 896, fols 299-300.

¹⁷⁰A.H.P.S., Protocolos, prot. 1039, fols. 298-299

¹⁷¹El darrer contracte d'arrendament de la casa-tint ducal que he localitzat data de 1847: A.H.P.S., Protocolos, prot. 6965, fols 69-70. Una altra instal·lació ducal destinada a aquesta activitat pertanyia, però, almenys des de 1810 Félix Rodríguez i Manuel Yagüe que l'havien comprat al Duc a cens per la baixa quantitat de 7.000 rals. A.H.P.S., Protocolos, prot. 907-30, fols 79-97v

que haurien calgut per a garantir la viabilitat econòmica del monopoli també desaconsellaven aquest. Al llarg dels primers anys del segle XVIII, la Casa ducal aconseguí, però, que fos necessària llicència senyorial per a la construcció de nous batans o per a l'ampliació dels ja existents. D'aquesta manera, es podia bloquejar l'ampliació de la capacitat productiva en el batanat i, a través d'aquesta via, limitar la competència al batan ducal. La imposició de la llicència ducal fou possible a través de la modificació, aconseguida pel Duc, de les normes consuetudinàries de l'ús de l'aigua.

En estudiar la formació del monopoli sobre el tint, hem vist que la duquessa Teresa Sarmiento havia utilitzat com a arma l'ús del riu Cuerpo de Hombre en benefici dels interessos ducals. L'actuació de la duquessa trobà poca resposta degut a que els amos del tint i batan que arruinà eren

"unos pobres hombres miserables (que) además de hallarse sorprendidos del miedo y respeto reverencial que como vasallos humildes y pobres no podían litigar las dichas aguas contra su Señor Natural"¹⁷²

Durant la primera meitat del segle XVIII, enfrontada a individus de característiques molt diferents -dos dels membres de l'oligarquia local-, la Casa ducal va haver de situar en el terreny jurídic el debat sobre l'ús de les aigües. La indefinició de la legislació castellana sobre els drets de propietat de l'aigua¹⁷³ proporcionà a la Casa ducal un marc per a transformar les normes consuetudinàries en benefici propi. Així sembla indicar-ho la història dels dos contenciosos que enfrontaren al Duc amb dos amos de batans.

¹⁷²A.H.N., Osuna, leg. 260, exp. 6

¹⁷³J. Maluquer de Motes, "La despatrimonialización del agua: movilización de un recurso natural fundamental", a A. García Sanz i R. Garrabou, eds., Historia agraria de la España contemporánea, vol I, Barcelona, 1985, pp. 276-281

El primer dels plets, que enfrontà a la Casa ducal amb Juan del Carpio -antic administrador ducal, *hijodalgo* i nou amo del batan que havia contribuït a arruïnar anys abans la duquessa Teresa Sarmiento- s'inicià el 1711¹⁷⁴. En aquesta data els flamencs arrendataris del batan ducal, junt amb els propietaris d'un batan i d'un molí situats en la rivera del riu, presentaren denúncia contra Juan del Carpio. Aquest darrer pretenia, segons la part contrària, derruir la presa que assortia les instal·lacions explotades pels demandants i que havia estat construïda anys abans per la duquessa. Carpio defensava el retorn a la situació anterior a la construcció de la citada presa, i l'establiment de torns a l'estiu per al suministrament d'aigua a cada una de les heretats.

Els arguments jurídics que esgrimiren ambdues parts al llarg del dilatat procés -durà fins a 1723- es poden resumir en els següents punts:

- a) les aigües del riu són públiques i ningú en pot adquirir la propietat si no és per possessió immemorial, que s'adquireix amb l'ús continuat.
- b) de la mateixa manera que la possessió immemorial s'adquireix amb l'ús continuat, també es perd si l'aigua no s'utilitza.
- c) aquell que de més antic tingués batan o molí que s'usés continuadament, té dret a que cap altre pugui construir molí o batan, presa o conducció de cap tipus que perjudiqui al primer posseïdor.

El plet fou guanyat a la Chancilleria de Valladolid per la Casa ducal, però aquesta veié al llarg dels anys que durà el procés que l'argument de la possessió immemorial era perillós i poc operatiu per a intentar imposar els seus

¹⁷⁴ Tota la informació sobre aquest plet procedeix de A.H.N., Osuna, llig. 260, exp. 6

interessos. L'agost de 1720 l'alcalde major de Béjar signà una primera sentència en favor de Juan del Carpio. Aquesta sentència pot ser explicada probablement per la posició de Carpio a la vila de Béjar, però també per la contundència dels seus arguments, que no van poder ser contestats satisfactòriament ni pels testimonis de la part ducal, ni per la vista ocular de la rivera del riu efectuada per tècnics. Per aquestes raons, davant un nou conflicte, aquesta vegada amb Miguel Ramírez -també *hijodalgo* i veí de Béjar -, el Duc intentà amb èxit modificar substancialment els arguments jurídics sobre l'ús de l'aigua.

El 1723 Miguel Ramírez, amo d'un molí fariner situat per damunt del tint i batan ducals, començà a construir batan al costat del seu molí. La Casa ducal consultà advocats per tal d'impedir la construcció del nou batan. Significativament, però, l'argument de l'ús immemorial de l'aigua fou rebutjat. S'imposà la consideració que

"aunque se quiera conceder que las aguas son comunes, esta comunidad se reduce al uso de ellas, empero su propiedad no es común sino privativa del Príncipe o del Señor a quien la hubiese concedido"

En la concessió reial de la vila de Béjar als avantpassats del Duc, el 1396, es cedia la vila "con todas sus Aldeas, Términos, Sierras, Montes, Valles, Prados, Ríos, aguas corrientes y estantes"; per tant, segons els arguments ducals, "aún circunscribiéndose la disputa a agua sobre Río público, se debía pedir la licencia al señor Duque, por razón del Señorío de aquel Estado"¹⁷⁵. Malgrat Ramírez consultà advocats, no arribà a plet. Les obres del seu batan foren derruïdes i fins el 1744 no se li concedí llicència per a reconstruir

¹⁷⁵A.H.N., Osuna, leg 258, exp. 40

l'enginy¹⁷⁶.

Desconeixem el detall de la història posterior de la llicència ducal. Els anys 40 trobem al Duc denegant encara llicències per a l'ampliació de batans¹⁷⁷. Entorn de mitjan segle, dues llicències concedides per a la construcció de piles, i l'edificació d'un segon batan ducal devien ampliar notablement la capacitat productiva.¹⁷⁸ Aquest fet, junt amb l'escàs creixement de la producció a partir dels anys seixanta, explica probablement perquè no registrem problemes entorn d'aquesta qüestió durant la segona meitat del segle.

2.4.3- L'alcabala de draps.

Hem vist que el foment de l'activitat artesana promogut pel Duc de Béjar tenia com a finalitat principal incrementar les rendes a través dels efectes impulsors dels ingressos en concepte d'*alcabala* que es suposava tindria el creixement industrial. Però, a més, les manufactures llaneres eren contemplades com una font directa de renda a través de la imposició de l'*alcabala* de draps. Al llarg de la primera meitat del segle XVIII, i sobretot dels anys que giren entorn de 1730, s'intentà establir un difícil equilibri entre l'intent de maximitzar la renda de l'*alcabala* de draps i la necessària moderació d'aquesta per tal de no destruir la implantació de la draperia i, per tant, la viabilitat de l'estratègia general de la casa ducal.

Per tal d'atraure i potenciar l'arrelament dels artesans

¹⁷⁶*ibidem*

¹⁷⁷A.H.N., Osuna, leg. 262, exp. 43

¹⁷⁸A.H.N., Osuna, leg. 262, exp. 42 i 43

estrangers i fomentar les inversions dels naturals en la draperia fina, el Duc practicà, aproximadament fins a 1720, una política d'exempció total d'*alcabala* als fabricants flamencs i de concessions particulars d'exempció als naturals que instal·lessin telers de draps fins. Paral·lelament, la draperia basta, de més importància a la vila en aquell moment, es veïa gravada per una *alcabala* de 6 maravedís per vara¹⁷⁹. Amb aquest tracte diferencial, la casa ducal intentava fomentar la implantació del nou tipus de producció i la diversificació de la indústria llanera¹⁸⁰.

A partir de 1720, la casa ducal començà a imposar l'*alcabala* de draps tant a flamencs com a naturals. El quadre següent intenta aproximar-se a l'evolució de l'*alcabala* de draps fins durant la primera meitat del segle XVIII, sense tenir en compte les difícilment precisables exempcions a fabricants particulars:

QUADRE 2.7: EVOLUCIÓ DE L'ALCABALA DE DRAPS FINS

	FLAMENCOS	NATURALS
1720	25 varas/any/fabricant	?
1723	5 mrs./vara fabricada	5 mrs./vara fabricada
1724	30 varas/any/fabricant	5 mrs./vara fabricada
1727 (abril)	30 varas/any/fabricant	50 varas/any/fabricant
1727 (juliol)	3% valor producció	3% valor producció
1727 (nov.)	80 rals/any/teler	80 rals/any/teler
1729	14 mrs/vara fabricada	14 mrs/vara fabricada
1730	12 mrs/vara fabricada	12 mrs/vara fabricada
1731-53	4 mrs/vara fabricada	4 mrs/vara fabricada

FONTS: A.H.N., *Osuna*, leg. 258, exp. 31, 35-3; leg. 259, exp. 27-1, 27-3, 28-5, 28-6; leg. 260-2, exp. 28

¹⁷⁹A.H.N., *Osuna*, leg. 259, exp. 27-1

¹⁸⁰No es pot afirmar, però, que l'actuació ducal afavorís sistemàticament l'especialització en draperia fina. L'intent de restringir el creixement de la fàbrica de draps fins a costa de la de draps bastos durant la primera meitat dels anys vint (veure p. 108) indica que la Casa ducal intentà mantenir un equilibri entre les dues branques, la de draps fins i la de draps bastos, de la indústria llanera local.

Com s'observa en el quadre 2.7, l'*alcabala* ducal no fou, aparentment, una exacció pesada per a la draperia de la vila: entre 1727 i 1730 suposava entre un 3 i un 1,3 per 100 del preu de venda de cada vara de drap, i a partir de 1731 girà entorn del 0,5 per 100 del valor de la producció. Per a valorar la incidència de l'*alcabala* de draps cal tenir en compte, però, l'àmbit d'aplicació de la detracció. La casa ducal havia aconseguit, ja des de 1723, que l'*alcabala* de draps gravés la producció, no les vendes. Així, els fabricants havien de pagar l'*alcabala* ducal encara que realitzessin la venda del gènere fora de la jurisdicció dels Zúñiga i que, per tant, ja paguessin l'*alcabala* al Rei en el lloc on s'efectués la transacció¹⁸¹. Per això, l'*alcabala* ducal suposava pels fabricants un greuge comparatiu respecte els productors de les viles de *realengo*, i probablement la consideraven com una detracció sobre els seus beneficis; des d'aquest punt de vista, el caràcter moderat de l'impost es relativitza: el 1753, moment en que disposem de més informació quantitativa, la contribució de 4 maravedís per vara suposava aproximadament el 13 per 100 dels guanys per peça fabricada, abans de detreure els costos de transport i comercialització¹⁸².

L'aplicació de l'*alcabala* sobre la producció fou un fet contestat pels fabricants durant els primers anys trenta, en un moment de forta crisi de la draperia. El gener de 1731 el gremi de fabricants rebé la contestació de les consultes que havia formulat l'any anterior a diversos advocats de Salamanca. La conclusió dels advocats era la que calia esperar: fonamentant-se en les lleis de la Recopilació, argumentaven que

¹⁸¹A.H.N., *Osuna*, leg. 259, exp. 27-3

¹⁸²Càlculs que es recolzen en les informacions sobre costos de producció i preus de venda del Cadastre d'Ensenada. A.H.P.S., *Catastro*, leg. 337, fols 28-33

"los fabricantes sólo deben contribuir donde vendieren, si en Béjar allí y si fuera en el lugar donde celebraren las ventas"¹⁸³

Com a màxim, el Duc només podria exigir l'*alcabala* dels draps venuts en llocs francs, la franquícia dels quals no hagués estat concedida pel Rei, sinó pels *Concejos* o altres institucions.

La segona font de conflicte entre el Duc i els fabricants estava relacionada amb la denominació de l'exacció com a *alcabala*. Després que el 1723 el tribut dels 5 maravedís per vara hagués estat reconegut per ambdues parts com a *alcabala*, durant els anys 1727-29 els fabricants havien aconseguit que fos acceptat com a "regal". Malgrat això, el repartiment de les 50 varas anuals era anotat pels comptadors sota el concepte d'*alcabala* i així era qualificat també pel Duc en les seves cartes als administradors de la vila. El conflicte era descrit de la següent manera pel comptador ducal el 1729, un cop imposada l'*alcabala* -ara sí amb aquest nom- dels 14 maravedís per vara:

"el servicio que los fabricantes hacían a S.E. era con título y nombre de regalo; fue porque siempre huyeron del nombre de alcabala pareciéndoles a su antojo que no debían pagarla, y así se ve que después que la pagan no hay tal galantería ni regalo, y como quiera que se intitulse en realidad fue alcabala"¹⁸⁴

La discussió sobre aquesta qüestió no era un fet banal. Pel Duc, lograr que l'exacció fos denominada *alcabala* -és a dir, que fos reconeguda com un tribut al qual tenia dret concedit pel Rei- significava garantir la permanència d'aquesta

¹⁸³A.H.N. Osuna, leg. 260-2, exp. 28

¹⁸⁴A.H.N., Osuna, leg. 259, exp. 28-5 i 28-6

renda¹⁸⁵ i, d'altra banda, facilitava un possible increment de l'exacció en el futur. Precisament això era el que intentaven evitar els fabricants, els quals, reunits en junta de fàbrica el desembre de 1730, declararen taxativament als administradors ducals que "con nombre de alcabala nada, salvo lo que venden aquí, que de ello quieren pagar un 10 por ciento"¹⁸⁶.

La discussió entorn d'aquests punts evidencià al Duc que, malgrat el desenvolupament de la draperia podia ser beneficiós per a les seves arque, havia comportat la formació d'un nou grup, el dels fabricants, que podia fer perillar l'ordre social a Béjar i fins i tot la continuïtat de la percepció de la renda. El desembre de 1730 escrivia als seus administradors que

"así flamencos como naturales fabricantes están impresionados porque los ven a v.m. tímidos de que moriré de hambre y no tendré Contaduría ni decencia si me falta la fábrica y yo quiero desimpresionarlos de esta soberbia, y que cuando Alejandro y Lucio (dos dels principals fabricants) y otros no tenían calzones y andaban en piernas sus padres y parientes, era yo dueño de (...) 80.000 ducados de renta solvente de hierbas y bellota y que con los extranjeros que he traído por hacerles bien y hacerlos ricos (...) me he empobrecido yo"

Per tal de "desimpressionar-los", ordenà als administradors que donessin la nova a Béjar que acabava de rebre 800 doblons dels seus estats de Sardenya,

"para que vean que no me faltan medios para defender mi casa y defender mis derechos en los tribunales por si algun malintencionado me los quisiere disputar"¹⁸⁷.

Malgrat que resulta evident que l'enriquiment dels principals fabricants no havia fet empal·lidir la riquesa

¹⁸⁵El duc mateix argumentava que la contribució havia de portar el nom d'*alcabala* "por que no decaezca ni pierda fuerza alguna la plantificación de este tan justo derecho". A.H.N. Osuna, leg 260-2, exp. 28

¹⁸⁶ibidem

¹⁸⁷ibidem

ducal, aquesta cita mostra el temor senyorial a alguns efectes del creixement industrial dels anys vint: sobretot la capacitat d'aquest nou grup per a resistir el poder i les exaccions senyorials. Fins i tot, a partir de la resistència dels fabricants, es podia témer l'inici d'un moviment més general de resistència antisenyorial. Així reflexionava sobre aquesta qüestió Sebastián de Potestad:

"la conversación sobre si deben pagar la alcabala de lo que venden fuera los fabricantes es tan perjudicial a V.E. que ha muchos tiempos la ando barajando por que no se imprima en esta gente. Pongo exemplo, fruta, castañas que llevan a Peñaranda y Salamanca, el lino, los novillos y bueyes y lanar que venden en Castilla y en tierra de Toledo y otras muchas cosas. Pregunto ahora si los vecinos de aquí y los de los lugarcicos abren los ojos y dicen que no quieren encabezarse los unos ni concertarse los otros: qué se hace en este caso"¹⁸⁸

L'estratègia que s'imposava, des del punt de vista de la Casa ducal era, per totes aquestes raons, la de la conciliació. Efectivament, l'abril de 1731 el Duc accedí a rebaixar substancialment l'*alcabala* de draps des dels 12 als 4 maravedís per vara; a canvi, aconseguí els seus dos altres objectius: que l'*alcabala* s'apliqués sobre la producció i que aquesta exacció seguís essent qualificada com a tal. Aquest *status quo* perdurà durant tota la resta de la primera meitat del segle XVIII, aparentment sense protestes importants per part dels fabricants fins a 1752, moment en que es reinicià un moviment contra l'*alcabala* de draps. L'enfrontament havia finalitzat, doncs, amb una derrota parcial dels fabricants; el trencament de la cohesió del grup propiciada per la tàctica ducal d'exempcions selectives als fabricants "obedients" i de concessions de llibertat d'*alcabala* del vi als fabricants que tinguessin

¹⁸⁸ibidem

vinyes ajuda sens dubte a explicar aquest resultat¹⁸⁹. En definitiva, el poder econòmic i polític del Duc i, per tant, la seva capacitat per a repartir favors i càstigs, tombà la balança del seu cantó, no, però, sense haver de fer concessions importants.

L'*alcabala* de draps perdurà durant tot el segle XVIII, malgrat alguns intents dels fabricants per a abolir-la. El més important tingué lloc a mitjan segle quan, arrel dels diversos decrets de Ferran VI que concediren la llibertat d'*alcabalas* i *cientos* en la primera venda a totes les fàbriques del regne, els fabricants de Béjar es negaren a seguir pagant l'*alcabala* ducal. El Duc va haver de recórrer a la Junta de Comerç, la qual resolgué, el 4 de juny de 1753, que

"no debía entenderse se extendiere (la gràcia concedida pel Rei) en los pueblos donde estaban enajenadas las Alcabalas sin pertenecer a Su Magestad sino a los señores que le estaban concedidas, no siendo la intención del Rey hacer gracias en perjuicio de terceros"¹⁹⁰

Fracassat l'intent d'abolir la detracció, el 1755 els fabricants mantingueren - i perderen - un conflicte amb la Casa ducal sobre la quantitat de *varas* que s'havien de comptabilitzar per peça. Els fabricants argumentaven que, "de antiguo", es considerava que cada peça tenia 34 *varas* de mitjana i que sobre aquesta xifra es calculava l'import per peça de l'*alcabala* ducal. Denunciaven la novetat introduïda pel Duc l'abril de 1753, segons la qual es cobrarien 4 maravedís per *vara* medint en cada cas la longitud real del drap¹⁹¹, que

¹⁸⁹A.H.N., Osuna, leg. 258, exp. 31

¹⁹⁰A.H.N., Osuna, leg. 260-2 i leg. 262, exp.42

¹⁹¹A.H.N. Osuna, leg 262, exp. 30

sabem devia ser d'aproximadament 36 varas¹⁹².

A partir dels anys 80, totes les *alcabalas* de la vila, inclosa l'*alcabala* de draps, es van *encabesar*. Els fabricants continuaren pagant els 4 maravedís per *vara*, però ara a través de l'Ajuntament, que repartia les quantitats a pagar en concepte d'*alcabala* entre tots els veïns de la vila. Sense el control directe ducal i havent de tractar amb una corporació composta en bona mesura pels propis fabricants, el 1787 la Junta de Fàbrica es negà a seguir contribuïnt amb 4 maravedís per *vara* i decidí unilateralment pagar-ne 2¹⁹³. L'*alcabala* de draps, ja molt erosionada, perdurà durant tota la resta del segle XVIII.

CONCLUSIÓ

El cas de la política "industrialista" del Duc de Béjar mostra que, en un marc institucional caracteritzat pel predomini de l'*alcabala* en la composició de la renda feudal, als senyors els podia interessar el desenvolupament de les manufactures en els seus estats, particularment en els territoris on el potencial de l'economia agrària era limitat. Els interessava el creixement extensiu, però també les millores tècniques necessàries per a dotar de competitivitat a la indústria local. Tanmateix, les dificultats dels senyors per a absorbir les rendes generades en el "sector" industrial en una proporció comparable a la seva participació en el producte

¹⁹²A.H.P.S., *Catastro*, leg. 337, fols 28-32; *Protocolos*, prot. 1011, fols 74-114; prot. 1012, fols. 275-288. Tanmateix, com mostren, entre altres fonts, els inventaris dels fabricants, la longitud dels draps varià força al llarg del segle XVIII.

¹⁹³A.M.B., *Acuerdos*, lib. 69, sessió del 23-4-1787

agrari¹⁹⁴ i, sobretot, el caràcter forçosament local de la viabilitat d'aquest tipus d'estratègies -que per això mateix havien de tenir efectes molt tènues sobre el total d'ingressos de les cases nobiliàries¹⁹⁵- ajuden potser a explicar perquè l'actuació "industrialista" del Duc de Béjar fou excepcional en el context castellà.

Pel desenvolupament d'aquest centre llaner, la política ducal tingué efectes contradictoris. Probablement, el balanç ha de ser positiu en les primeres dècades del segle XVIII. L'arribada de mestres flamencs propiciada per la Casa ducal afavorí l'augment de la qualitat de la producció i dotà a la indústria bejarana d'artesans especialitzats i també d'empresaris. Malgrat el suport del Duc als primers fabricants de draps fins no es traduí en ajuts econòmics importants, probablement contribuí a l'estabilització de les noves empreses. D'altra banda, la preocupació ducal per la indústria afavorí l'obertura de nous mercats i contribuí a la disminució dels costos de negociació i transacció.

Malgrat aquests efectes positius, l'actuació ducal, encaminada a augmentar les seves rendes, penalitzà la indústria amb una *alcabala* de draps més gravosa del que argumentaven les fonts ducals; sobretot, el monopoli ducal sobre el tint imposà un sostre al creixement de la producció de la vila i generà problemes relacionats amb la qualitat en aquesta fase del

¹⁹⁴Les dades sobre l'*alcabala* de draps que s'exposen en les pp. 94-95 donen suport a aquesta afirmació.

¹⁹⁵La manca de dades sobre l'evolució dels ingressos percebuts per la Casa ducal en concepte d'*alcabala* impedeix avaluar amb precisió l'impacte del creixement de la producció industrial durant la primera meitat del segle des del punt de vista de la Hisenda ducal. La presència de la draperia contribueix probablement a explicar el fet, observat per Amalric, que la Casa ducal de Béjar obtingués en aquest estat senyorial una quantitat de rals per veí superior a la major part dels senyors laics de la província de Salamanca (J-P. Amalric, "La part des seigneurs...", p. 723). Però com indica la magnitud de les xifres del quadre 2.6, encara que hi hagi raons per suposar que el creixement de la draperia impulsà els ingressos ducals procedents de l'Estat senyorial de Béjar, l'impacte sobre el conjunt de les rendes de la Casa degué tenir molt poca transcendència.

procés productiu.

Aquests efectes complexos de la intervenció senyorial s'expliquen en bona mesura per les contradiccions en que desembocà l'estratègia del Duc. La Casa potenciava la fàbrica perquè "muchas ventas y mucho comercio hacen poderosos a los Príncipes y a sus Pueblos"¹⁹⁶, però per que el poble fes ric al seu príncep, aquest havia d'afirmar, en aquell marc institucional i social, uns drets i regalies que limitaven el creixement industrial i afectaven a la competitivitat de la draperia de la vila.

¹⁹⁶ A.H.N., Osuna, leg. 260-2, exp. 28